

**İNSANİ KALKINMA SÜRECİ VE
TÜRKİYE’NİN İNSANİ KALKINMA
DÜZEYİNİN SEÇİLMİŞ ÜLKELERLE
KARŞILAŞTIRILMASI**

**Onur LAKEÇ
(Yüksek Lisans Tezi)**

Eskişehir – 2006

**İNSANİ KALKINMA SÜRECİ VE TÜRKİYE’NİN İNSANİ KALKINMA
DÜZEYİNİN SEÇİLMİŞ ÜLKELERLE KARŞILAŞTIRILMASI**

Onur LAKEÇ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
İktisat Anabilim Dalı
Danışman: Prof. Dr. Ergül HAN

Eskişehir
Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Eylül 2006

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZÜ**İNSANİ KALKINMA SÜRECİ VE TÜRKİYE’NİN İNSANİ KALKINMA
DÜZEYİNİN SEÇİLMİŞ ÜLKELERLE KARŞILAŞTIRILMASI****Onur LAKEÇ****İktisat Anabilim Dalı****Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eylül 2006****Danışman: Prof. Dr. Ergül HAN**

Kalkınma, sadece ekonomik çıktının ve kişi başı gelirin artırılması değil, aynı zamanda ekonomik ve sosyo-kültürel yapının geliştirilmesi anlamına da gelmektedir. Kalkınma, gelirin yanı sıra insanların tercihlerini, yaşam standartlarını, sağlıklı yaşamalarını, eğitim süreçlerini ve demokratik hak ve özgürlüklerini de kapsayan bir kavramdır. Bu nedenle kalkınma kavramı son dönemde sadece üretim ve gelir boyutuna değil, sosyo-kültürel boyuta da vurgu yapmaktadır.

Kalkınma sürecinin temelinde teknoloji ve bilgi yatmaktadır. Bilgi toplumuna geçişi sağlayan ve teknolojiyi hem üretmekte hem de kullanmakta başarılı olabilen ekonomiler hızlı bir kalkınma süreci yaşayabilmektedirler. Bilgi ve teknolojiyi üreten ve kullanan insan, haliyle kalkınmanın en önemli yapıtaşdır. Sürdürülebilir ve dengeli bir iktisadi kalkınmanın sağlanabilmesi için insana ve onun her alandaki tercihlerine önem verilmesi gerekmektedir.

Çalışmada, çeşitli sosyo-ekonomik göstergeler ve özellikle Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından hazırlanan İnsani Kalkınma Raporları çerçevesinde insani kalkınma süreci açıklanmaya çalışılmıştır.

ABSTRACT

The development means not only to increase the economic output and income per person but also improve the economic and socio-cultural structure. The development is a term that includes the choice of people, their living standards and leading a healthy life, their education periods and democratic rights and freedom apart from the income. For this reason, the term has recently emphasised not only on the issues of production and the income rate but also the issue of socio-culture.

What lies on the basis of development period is technology and knowledge. The economies which transmit the knowledge to their society and which manage to both produce and use the technology can lead a fast development period. Human beings who produce and use the technology, of course, is the fundamental of the development. It is vital to give importance to people and their choice in any field in order to obtain a sustainable and balanced economic development.

In this study, the socio-economic indications and especially human development period within the scope of Report on The Human Development, prepared by the United Nations Development Programme have been explained.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Onur LAKEÇ'in “**İnsani Kalkınma Süreci ve Türkiye'nin İnsani Kalkınma Düzeyinin Seçilmiş Ülkelerle Karşılaştırılması**” başlıklı tezi 08/09/2006 Tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, **İktisat Anabilim** Dalında, yüksek lisans tezi olarak değerlendirilip kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Prof. Dr. Ergül HAN

Üye : Doç. Dr. Erol KUTLU

Üye : Doç. Dr. Kerim BANAR

Prof. Dr. Nurhan AYDIN
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZGEÇMİŞ

Onur LAKEÇ

İktisat Anabilim Dalı
İktisat Yüksek Lisans Programı

Eğitim

Lisans	2004	Anadolu Üniversitesi. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü
Lise	2000	Eskişehir Özel Çağdaş Lisesi

İş

2005-	Okutman. Anadolu Üniversitesi Eskişehir Meslek Yüksekokulu
-------	--

Kişisel Bilgiler

Doğum Yeri / Yılı: Eskişehir, 1982 Cinsiyet: Erkek Yabancı Dil: İngilizce

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	iv
ÖZGEÇMİŞ	v
TABLolar LİSTESİ	x
ŞEKİLLER LİSTESİ	xii
KISALTMALAR LİSTESİ	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İNSANİ KALKINMAYLA İLİŞKİLİ KURAMSAL AÇIKLAMALAR

1. BÜYÜME-KALKINMA	3
2. İNSANİ KALKINMA	6
2.1. Tanımı ve Anlamı	6
2.2. İnsani Kalkınmayı Hesaplamaya Yönelik Girişimler	9
2.2.1. Sosyo-Ekonomik Kalkınma Ölçümü	10
2.2.2. Sosyal ve Politik Kalkınma Ölçümü	11
2.2.3. Yaşamın Fiziksel Niteliği Endeksi	13

İKİNCİ BÖLÜM

İNSANİ KALKINMANIN BİRLEŞMİŞ MİLLETLER KALKINMA PROGRAMI ÖLÇÜMLERİ

1. TANIMI VE KAPSAMI	14
2. İNSANİ KALKINMA ENDEKSİ	16
2.1. Gelir	19
2.2. Sağlık	22
2.3. Eğitim	25

3. İNSANİ YOKSULLUK ENDEKSİ	26
3.1. Gelişmekte Olan Ülkeler İçin İnsani Yoksulluk Endeksi.....	26
3.2. Seçilmiş OECD Ülkeleri İçin İnsani Yoksulluk Endeksi	28
4. CİNSİYETE DAYALI KALKINMA ENDEKSİ	29
4.1. Gelir	30
4.2. Sağlık	30
4.3. Eğitim	30
5. CİNSİYETE GÜÇLENDİRME ENDEKSİ	31
5.1. Gelir	32
5.2. Ekonomik Katılımcılık.....	32
5.3. Politik Temsil Gücü.....	32
6. ENDEKSLERE YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER	33

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN İNSANİ KALKINMA VE İNSANİ YOKSULLUK DÜZEYİNİN SEÇİLMİŞ ÜLKELER İLE KARŞILAŞTIRILMASI

1. TÜRKİYE İÇİN İNSANİ KALKINMA ENDEKS DEĞERİNİN YILLAR İTİBARIYLA GELİŞİMİ	35
2. TÜRKİYE İÇİN İNSANİ KALKINMA ENDEKSİ ALT GÖSTERGELERİNİN YILLAR İTİBARIYLA GELİŞİMİ	36
2.1. İnsani Kalkınmanın Endeksi Sıralaması ve GSYİH Açısından Seçilmiş Ülkeler ve Türkiye	37
2.1.1. İnsani Kalkınma Düzeyi En Yüksek On Ülke ve Türkiye’nin GSYİH Açısından Değerlendirilmesi	38
2.1.2. İnsani Kalkınma Düzeyi Türkiye’ye Yakın Olan On Ülke ve GSYİH Açısından Değerlendirilmesi	39
2.1.3. AB Üyesi Ülkeler ve Türkiye’nin GSYİH Açısından Değerlendirilmesi	40
2.1.4. AB’ye Aday Olan Diğer Ülkeler ve Türkiye’nin GSYİH Açısından Değerlendirilmesi	41

2.2. İnsani Kalkınmanın Endeksi Sıralaması ve Doğumda Yaşam Beklentisi Açısından Seçilmiş Ülkeler ve Türkiye	41
2.2.1. İnsani Kalkınma Düzeyi En Yüksek On Ülke ve Türkiye'nin Doğumda Yaşam Beklentisi Açısından Değerlendirilmesi	42
2.2.2. İnsani Kalkınma Düzeyi Türkiye'ye Yakın Olan On Ülke ve Türkiye'nin Doğumda Yaşam Beklentisi Açısından Değerlendirilmesi	43
2.2.3. AB Üyesi Ülkeler ve Türkiye'nin Doğumda Yaşam Beklentisi Açısından Değerlendirilmesi	44
2.2.4. AB'ye Aday Olan Diğer Ülkeler ve Türkiye'nin Doğumda Yaşam Beklentisi Açısından Değerlendirilmesi	45
2.3. İnsani Kalkınmanın Endeksi Sıralaması ve Eğitim Açısından Türkiye ve Seçilmiş Ülkeler	45
2.3.1. İnsani Kalkınma Düzeyi En Yüksek On Ülke ve Türkiye'nin Eğitim Açısından Değerlendirilmesi	45
2.3.2. İnsani Kalkınma Düzeyi Türkiye'ye Yakın Olan On Ülke ve Türkiye'nin Eğitim Açısından Değerlendirilmesi	46
2.3.3. AB Üyesi Ülkeler ve Türkiye'nin Eğitim Açısından Değerlendirilmesi	47
2.3.4. AB'ye Aday Olan Diğer Ülkeler ve Türkiye'nin Eğitim Açısından Değerlendirilmesi	48
2.4. Alt Endekslerin İnsani Kalkınma Endeksi İçindeki Payları	49
2.5. Türkiye'nin Bölgeler ve İller İtibariyle İnsani Kalkınma Endeks Değerleri	50

3. İNSANİ YOKSULLUK ENDEKSİ AÇISINDAN SEÇİLMİŞ	
ÜLKELER VE TÜRKİYE	51
3.1. Az Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye'nin İnsani	
Yoksulluk Endeksi Açısından Değerlendirilmesi.....	52
3.1.1. İYE-1'e Göre İnsani Yoksulluğu En Düşük Olan İlk Beş Ülke	
ve Türkiye'nin İnsani Yoksulluk Açısından Değerlendirilmesi ...	52
3.1.2. İYE-1'e Göre İnsani Yoksulluğu Türkiye'ye Yakın Olan Beş Ülke	
ve Türkiye'nin İnsani Yoksulluk Açısından Değerlendirilmesi ...	55
3.2. Seçilmiş OECD, Doğu ve Merkezi Avrupa ve CIS Ülkeleri	
İçin İnsani Yoksulluk Endeksi	58
4. TÜRKİYE İÇİN İNSANİ KALKINMA ENDEKSİ GELİŞİM	
SENARYOLARI	60
SONUÇ	64
KAYNAKÇA	69

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo.1.	Dönemler İtibariyle Kalkınmanın Anlamı	4
Tablo.2.	Kalkınma Teorileri ve Küresel Hakimiyet	5
Tablo.3.	İnsani Kalkınma Göstergelerinin Hesaplanması	15
Tablo.4.	Sağlık ve Ekonomik Kalkınma İlişkisi	24
Tablo.5.	Eski ve Yeni Formülle Türkiye'nin İnsani Kalkınma Endeks Değeri ..	35
Tablo.6.	Türkiye İçin İnsani Kalkınma Endeksinin Gelişimi ve Sıralaması	36
Tablo.7.	Yıllar İtibariyle Türkiye'nin İnsani Kalkınma Göstergeleri	37
Tablo.8.	İnsani Kalkınma Düzeyi En Yüksek On Ülke ve Türkiye, İKE Sıralaması ve Kişi Başı GSYİH	38
Tablo.9.	İnsani Kalkınma Düzeyi Türkiye'ye Yakın On Ülke ve Türkiye, İKE Sıralaması ve Kişi Başı GSYİH	39
Tablo.10.	AB Üyesi Ülkeler ve Türkiye, İKE Sıralaması ve Kişi Başı GSYİH ...	40
Tablo.11.	AB'ye Aday Olan Diğer Ülkeler ve Türkiye, İKE Sıralaması ve Kişi Başı GSYİH	41
Tablo.12.	İnsani Kalkınma Düzeyi En Yüksek On Ülke ve Türkiye, İKE Sıralaması ve Doğumda Yaşam Beklentisi	42
Tablo.13.	İnsani Kalkınma Düzeyi Türkiye'ye Yakın On Ülke ve Türkiye, İKE Sıralaması ve Doğumda Yaşam Beklentisi	43
Tablo.14.	AB Üyesi Ülkeler ve Türkiye, İKE Sıralaması ve Doğumda Yaşam Beklentisi	44
Tablo.15.	AB'ye Aday Olan Diğer Ülkeler ve Türkiye, İKE Sıralaması ve Doğumda Yaşam Beklentisi	45
Tablo.16.	İnsani Kalkınma Düzeyi En Yüksek On Ülke ve Türkiye, İKE Sıralaması ve Eğitim Endeksi	46
Tablo.17.	İnsani Kalkınma Düzeyi Türkiye'ye Yakın On Ülke ve Türkiye, İKE Sıralaması ve Eğitim Endeksi	47
Tablo.18.	AB Üyesi Ülkeler ve Türkiye, İKE Sıralaması ve Eğitim Endeksi	48
Tablo.19.	AB'ye Aday Olan Diğer Ülkeler ve Türkiye, İKE Sıralaması ve Eğitim Endeksi	49

Tablo.20. Seçilmiş Gelişme Hedeflerinin Karşılaştırmalı Etkisi	50
Tablo.21. Bölgeler İtibariyle İKE Değerleri	50
Tablo.22. İYE-1'e Göre İnsani Yoksulluğu En Düşük Olan İlk Beş Ülke ve Türkiye	54
Tablo.23. İYE-1'e Göre İnsani Yoksulluğu Türkiye'ye Yakın Beş Ülke ve Türkiye	56
Tablo.24. Seçilmiş OECD, Doğu ve Merkezi Avrupa ve CIS Ülkeleri	59
Tablo.25. Türkiye İçin İKE Gelişim Senaryoları	61

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil.1.	İnsani Kalkınma Endeksi	17
Şekil.2.	İnsani Kalkınma ve Gelir İlişkisi	21
Şekil.3.	Gelişmekte Olan Ülkeler İçin İnsani Yoksulluk Endeksi	27
Şekil.4.	Seçilmiş OECD Ülkeleri İçin İnsani Yoksulluk Endeksi	28
Şekil.5.	Cinsiyete Dayalı Kalkınma Endeksi	29
Şekil.6.	Cinsiyeti Güçlendirme Endeksi	31

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
EKK	: En Küçük Kareler
GSMH	: Gayrisafi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
HDI	: İnsani Gelişme Endeksi
HDR	: İnsani Kalkınma Raporu
ILO	: Uluslararası alışma Örgütü
IPC	: Birleşmiş Milletler Uluslararası Karşılaştırma Programı
İKE	: İnsani Kalkınma Endeksi
İKR	: İnsani Kalkınma Raporu
İYE-1	: İnsani Yoksulluk Endeksi(Gelişmekte Olan lkeler İçin)
İYE-2	: İnsani Yoksulluk Endeksi(Seçilmiş OECD lkeleri İçin)
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
SGP	: Satın Alma Gücü Paritesi
TESEV	: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı
TUIK	: T.C. Başbakanlık İstatistik Kurumu
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UNRISD	: Birleşmiş Milletler Sosyal Kalkınma Araştırmaları Enstitüsü

GİRİŞ

Kalkınma, sadece ekonomik çıktının ve kişi başı gelirin artırılması değil, aynı zamanda ekonomik ve sosyo-kültürel yapının geliştirilmesi anlamına da gelmektedir. Kalkınma, gelirin yanı sıra insanların tercihlerini, yaşam standartlarını, eğitim süreçlerini ve demokratik hak ve özgürlüklerinin de geliştirilmesi sürecidir. Bu nedenle kalkınma kavramının sadece üretim ve gelir boyutuna değil, sosyo-kültürel boyuta da vurgu yapması gerekmektedir.

Kalkınma sürecinin temelinde teknoloji ve bilgi yatmaktadır. Bilgi toplumuna geçişi sağlayabilmiş ekonomiler hızlı bir kalkınma süreci yaşayabilmektedirler. Bilgi ve teknolojiyi üreten ve kullanan insan, haliyle kalkınmanın en önemli yapıtaşıdır. Sürdürülebilir ve dengeli bir iktisadi kalkınmanın sağlanabilmesi için insana ve onun her alandaki tercihlerine önem verilmesi gerekmektedir.

Çalışmada, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından hazırlanan İnsani Kalkınma Raporlarındaki endeksler yardımıyla Türkiye'nin insani kalkınma performansı seçilmiş ülkelerle karşılaştırmalar yapılarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada, insani kalkınma bu açıdan ele alınmakta ve insani kalkınmanın gelişimi belirlenerek, Türkiye'nin bu konudaki performansı ölçülmeye çalışılmaktadır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde kuramsal açıklamalara yer verilmiştir. Bu bölümde; büyüme ve kalkınma kavramları açıklanmaya çalışılmakta, insani kalkınma kavramına açıklık getirilmekte ve son olarak insani kalkınmayı ölçmeye yönelik çeşitli girişimlere değinilmektedir.

İkinci bölümde, UNDP tarafından hazırlanan İnsani Kalkınma Raporları'nda insani kalkınmayı ölçmeye çalışan endeksler açıklanmaya çalışılmış ve bu endekslerin oluşumu ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Ayrıca, bu bölümde, bu endekslere yöneltilen eleştirilerden de bahsedilmiştir.

Üçüncü bölümde ise, Türkiye'nin insani kalkınma sürecinde göstermiş olduğu performans, İnsani Kalkınma Endeksi yardımıyla seçilmiş ülkelerle karşılaştırılarak ölçülmeye çalışılmıştır. Ayrıca, bu bölümde İnsani Yoksulluk Endeksi yardımıyla Türkiye seçilmiş ülkelerle karşılaştırılmış ve Türkiye'deki insani yoksulluk boyutuna da değinilmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İNSANİ KALKINMAYLA İLİŞKİLİ KURAMSAL AÇIKLAMALAR

Bu bölüm; kuramsal olarak ‘İnsani Kalkınma’ kavramını açıklamaya yöneliktir. Bu bölümde; kalkınma ve sürdürülebilir kalkınma, insani kalkınma, insani kalkınmanın hesaplanma yöntemleri açıklanmaya çalışılmıştır.

1. BÜYÜME-KALKINMA

Ekonomik büyüme ve kalkınma sözcükleri genelde eş anlamlı kullanılmaktadır. Ekonomik büyüme üretim faktörlerinin kişi başına yıldan yıla daha yüksek bir reel gelir sağlayacak şekilde artması olarak tanımlanmaktadır.¹ Kalkınma kavramı ise; salt üretimin ve kişi başına gelirin artırılması demek olmayıp, az gelişmiş bir toplumda iktisadi ve sosyo-kültürel yapının da değiştirilmesi, yenileştirilmesidir.² Yapılan bu açıklamalardan anlaşılacağı gibi kalkınma sadece az gelişmiş diyebileceğimiz ekonomilerle ilgili bir kavram olduğu halde, büyüme süreci, gelişmiş veya kalkınmış ekonomilerle ilgilidir.³

Gaspar’a göre kalkınma; maddi refahı artırmaya yönelik potansiyelin gerçekleşmesi, insani acıların azaltılması anlamındadır.⁴ Başka bir tanıma göre ise kalkınma; beslenme, sağlık, barınma, istihdam, fiziki çevre, sosyo-kültürel çevre, karar mekanizmalarına katılım, insani saygınlık, ait olma duygusu ve benzeri değişkenleri içermelidir.⁵

¹ Sabri Ülgener, **Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme**, (İstanbul: İ.Ü. İşletme Fakültesi Yayınları, 1974), s.409.

² Ergül Han, A.A. Kaya, **Kalkınma Ekonomisi, Teori ve Politika**, (İkinci basım, Eskişehir: Birlik Ofset, 1997), s.2.

³ Han ve Kaya, **a.g.e.**, s.2.

⁴ Des Gaspar, **“Kalkınma Ahlaki Yeni Bir Alan mı?” Piyasa Güçleri ve Küresel Kalkınma**, Çeviren: İdil Eser, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, No.2, 1995), s.208.

⁵ Rao Bhanoji, “Human Development Report: 1990 Review Assesment”, **World Development**, C.19, S.10, (1991), s.1452.

Yapılan bu tanımlamalardan da anlaşılacağı gibi kalkınma kavramı zaman içinde çok değişik anlamlara sahip olmuştur. Kalkınma kavramı günümüzdeki anlamını savaş sonrası modern gelişme düşüncesinden almıştır. Kalkınma kavramının zaman içindeki değişimini görebilmek için aşağıdaki tablodan yararlanılabilir.⁶

Tablo 1. Dönemler İtibariyle Kalkınmanın Anlamı

Dönem	Bakış Açısı	Kalkınmanın Anlamı
1870 >	Az gelişmişlik	Sanayileşme, Bilgilendirme
1850 >	Koloni Ekonomisi	Kaynak Yönetimi, Birleşme
1940 >	Kalkınma Ekonomisi Modernizasyon Teorisi	Ekonomik Büyüme, Sanayileşme, Politik ve Sosyal Modernizasyon
1960 >	Bağımlılık Teorisi	Birikim ve Ulusalcılık
1970 >	Alternatif Kalkınma	Direnç, İnsanların Tercihlerinin Genişletilmesi
1980 >	Neo-Liberalizm	Ekonomik Büyüme, Yapısal Reform, Yeni Düzen Liberalizm, Yoksulluk
1990 >	Yeni Kalkınma	Otoriter Mühendislik, Yıkım

Kalkınma kavramının zaman içinde değişmesinin yanı sıra kalkınma stratejileri de zamanla farklı anlamlar kazanmıştır. Sadece ekonomik büyüme üstünde yoğunlaşan geleneksel stratejilerden teknolojik dönüşümle birlikte bilgi toplumuna geçilmesi ve sürdürülebilirlik kavramının anlam kazanmasıyla birlikte kalkınma

⁶ Jan Nederveen Pieterse, **Development Theory**, (London: Sage Publications, 2001), s.5-6.

stratejisi kavramı da zamanla değişikliğe uğramıştır. Bu değişim ise şu şekilde gösterilebilir.⁷

Tablo 2. Kalkınma Teorileri ve Küresel Hakimiyet

Kalkınma Düşüncesi	Tarihsel Durum	Hakimiyet	Açıklama
İlerleme, Evrimcilik	19. yüzyıl	İngiliz Krallığı	Sömürgeci Antropoloji, Sosyal Darwinizm
Klasik Kalkınma	1890 – 1930	Az gelişmişlik, Sömürgecilik	Klasik Politik Ekonomi
Modernizasyon	Savaş Sonrası	ABD Hakimiyeti	Neomarxizm
Neo-Liberalizm	1980 Sonrası	Küreselleşme, Finans ve Ortak Sermaye	Neo-Klasik İktisat, Monetarizm
İnsani Kalkınma	1980 Sonrası	Asya ve Kıyı Pasifik Ülkelerinin Yükselişi, Büyük Ortak Pazarlar	Kapasite ve Gelişimsel Durum

Tablo-2’de de görüldüğü gibi kalkınma teorisi zamanla salt ekonomik kalkınma anlayışından sıyrılmış, insan ve çevre boyutuna daha çok önem veren bir hale gelmiştir.

⁷ Nederveen Piterse, a.g.e., s.9.

2. İNSANİ KALKINMA

Ekonomik büyüme odaklı kalkınma stratejilerinin ortaya çıkardığı sonuçlar nedeniyle 1980 sonrası kalkınma stratejileri, insana ve onun ekonomik, sosyal, politik alanlardaki tüm tercihlerine daha çok önem verir hale gelmiştir.

1970’li yıllardan sonra kalkınma kavramı, büyüme odaklı olduğu için yoğun bir şekilde eleştirilmeye başlanmıştır. Bunun nedeni genellikle gelişmekte olan bir çok ülkede, ekonomik büyümenin getirdiklerinin her zaman o ülkenin insanları için imkan ve refah anlamına gelmemesidir. Bu eleştiriler sonucunda insan merkezli bir kalkınma kavramının ortaya çıktığı görülmektedir.⁸

2.1. Tanımı ve Anlamı

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, 1990 yılı İnsani Kalkınma Raporu’nda, insani kalkınmayı; kişilerin tercihlerini geliştirme süreci olarak tanımlamıştır. İnsani kalkınmayı sağlayan ekonomik, sosyal, politik ve kültürel alanlardaki etkinlikler insani kalkınmanın boyutları olarak kabul edilmektedir. Ancak insan tercihlerini genişletecek üç temel alandaki gelişmeler insani kalkınmanın temel göstergeleri olarak kabul edilmektedir. Bunlar; gelir, eğitim, sağlık ve beslenme temel göstergeleridir.⁹

İnsani kalkınmanın öncelikli hedefi; insani tercihleri artırmak ve kalkınmayı daha demokratik ve paylaşımaya dayanan bir hale getirmektir. İnsani tercihler; gelire ulaşma, istihdam imkanları, eğitim, sağlık, temiz ve güvenli fiziksel çevre gibi göstergeleri kapsar. Bu göstergeler ayrıca, karar alma mekanizmalarında paylaşımaya ve ekonomik ve politik özgürlüklere de vurgu yapılmaktadır.¹⁰

⁸ Güler Günsoy, “İnsani Gelişme Kavramı Çerçevesinde Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi**, C.3, S.1, (2001), s.216.

⁹ UNDP, **Human Development Report 1990**, (New York: Oxford University Press, 1990), s.9.

¹⁰ UNDP, **Human Development Report 1991**, (New York: Oxford University Press, 1991), s.7.

1994 İnsani Kalkınma Raporu'nda insani kalkınma yeniden ve daha geniş olarak tanımlanmıştır. İnsani kalkınmanın temel amacı, şimdiki ve gelecekteki bütün insanların her alandaki potansiyellerini geliştirip kullanabilmesi için uygun ortam ve fırsatların yaratılmasıdır. İnsani kalkınma süreci sadece insanların kapasitelerinin en iyi şekilde geliştirilmesi ile ilgili değildir. Aynı zamanda sağlanan kapasitenin ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanlarda da en iyi şekilde kullanılmasını sağlamaya yönelik bir süreçtir.¹¹

Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV)'na göre; halkın kapasitesini geliştiren harcama ve yatırımlar; halkın yaşam standardı ve gelirinde artış sağlayan sağlık ve eğitime yönelik bir yatırım özelliği taşıdığı için bir araç, kişilerin kapasitesini artırması yönüyle de bir amaç niteliği taşımaktadır.¹² Bu açıdan bakılırsa, insani kalkınma temel bir amaçtır.

İnsani kalkınma yaklaşımı büyüme, refah ya da temel ihtiyaçlar modelleri gibi konuyla ilgili teorik yaklaşımlardan belirgin bir şekilde ayrılır. İnsani kalkınma, insani kalkınma sürecinin tam merkezine yerleştirir ve onu değişim ve kalkınmanın nesnesi değil taşıyıcısı yapar.¹³

İnsani kalkınma kavramına göre, kalkınmanın amacı seçeneklerin çeşitlendirilmesidir. İnsani kalkınma kavramında dört temel bileşen vardır.¹⁴ Bunlar;

1. Eşitlik: Olanaklara erişimde eşitlik,
2. Sürdürülebilirlik: Gelecek nesillerin günümüz insanlarıyla kalkınma için benzer seçeneklere sahip olması sorumluluğu,
3. Verimlilik: İnsan kaynaklarına yatırım ve insanların maksimum potansiyellerini kullanabilecekleri makro ekonomik koşulların sağlanması,

¹¹ UNDP, **Human Development Report 1994**, (New York: Oxford University Press, 1994), s.13.

¹² TESEV, **Human Development Report 1996** Turkey, Ankara, Published for UNDP, (Ankara, 1996), s.3

¹³ Boğaziçi Üniversitesi ve UNDP, **Türkiye 2004 İnsani Kalkınma Raporu**, Bilişim ve İletişim Teknolojileri Yayınları, (Ankara, 2004), s.9.

¹⁴ UNDP, **1998 İnsani Kalkınma Raporu Türkiye**, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı Yayınları, (Ankara, 1998), s.8.

4. Yetkinlik: Olanakların artırılmasıyla bireysel kalkınma düzeyinde yükselme yaratılmasıdır.

İnsani kalkınmanın sürdürülebilirlik boyutu üç temel gösterge üstüne kurulmuştur. Bunlar; kalkınmada eşitlik ve adalet, katılımcılık ve yaşam kaynaklarının geliştirilmesidir. Kalkınmada eşitlik ve adalet, toplumun yoksun kesimlerinin kalkınmaya katılması, eğitim ve sağlık gibi hizmetlere ulaşabilirliğinin artırılması, istihdam olanaklarının yaratılması ve sosyal güvenlik sisteminin kapsamının genişletilmesini gerektiren toplumsal politikaların temel hedeflerini oluşturmaktadır. Katılımcılık, toplumun kendisiyle ilgili politikaların oluşturulmasında karar verme sürecine katılmasına olanak sağlamakta, kalkınma sürecine toplumun, yerel yönetimlerin ve gönüllü kuruluşların etkin katkı ve katılımlarını içermektedir. Katılım toplumun kendi ayakları üzerinde durabilmesini, kalkınma çabalarını bizzat omuzlayabilmesini ve örgütlü, demokratik toplumun oluşabilmesinin yolunu açmaktadır. Aynı zamanda bu yolla hizmetlerin etkinliği ve niteliği yükselecek, gerçek insani gereksinimler karşılanabilecektir. Yaşam kalitesinin geliştirilmesi ve tüm toplum kesimleri için erişilebilecek çağdaş bir asgari yaşam standardını sağlayacak dengeli bir dağılımın gerçekleşmesi sosyal politikaların temel işlevselliğidir.

Yoksulluk, insani kalkınma sürecinin en önemli boyutlarından birisidir. Ancak, yoksulluk hala tam bir anlama kavuşmuş değildir ve değişik şekillerde tanımlanabilmektedir. İnsani kalkınma kavramı, yoksulluk ile gelir arasındaki ilişkiden daha geniş ve bireylerin tercihlerini artırmaya çalışan bir yapı üzerine kurulmuştur. İnsani kalkınma üç temel gösterge ile ölçülebilir. Bunlar; kaliteli bir yaşam standardının sağlanması, uzun ve sağlıklı bir yaşam sürme, bilgi ve eğitime daha kolay ulaşmadır. Bunun yanı sıra, insani kalkınma kavramı; ekonomik, politik ve sosyal haklara da vurgu yapan bir bileşime sahiptir. Araştırmacılar, Dünya Bankası ve Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)'nün “temel ihtiyaçlara ulaşma” tezinin geliştirmesinden itibaren, son kalkınma stratejisi olan insani kalkınmayla daha çok ilgilenmişlerdir. Sonuç olarak, son zamanlarda yapılan çalışmalarda, refah kavramı yoksulluk kavramından daha önemli bir hale gelmiştir. İktisat literatürü,

toplumların başarısını ölçmede, kişi başına düşen gelirdeki küresel büyümeye nazaran ekonomik hedeflerin bireylerin yaşamını nasıl daha kaliteli hale getirdiğine bakmayı genel olarak kabul gören bir noktaya ulaşmıştır.¹⁵

Mahbub ul Haq önderliğinde geliştirilen insani kalkınma kavramı bir taraftan bireylerin sağlık, beslenme ve eğitim gibi alanlarda fiziksel olarak iyi durumda olmaları, diğer taraftan ise bireylerin yaşamsal seçeneklerinin artması, işbirliğine dayalı yetkilerinin yükselmesi, politik ve kültürel özgürlük dereceleriyle ilgilidir.¹⁶

Mahbub ul Haq'ın geliştirdiği insani kalkınma kavramında dokuz temel kriter vardır. Bu kriterleri şöyle sıralanabilir.¹⁷

1. Kişi başına düşen gelirdeki artış
2. Gelir dağılımı (Gini katsayısı)
3. Harcama oranı (Hükümet harcamaları)
4. Sosyal ödenek oranı
5. İlk ve orta öğretime yapılan harcamalar
6. Sosyal harcamalar
7. İlköğretime kayıt olan kızların sayısı
8. İlköğretime kayıtlı kız/erkek oranı
9. Kazanılmış gelirden kadının payı

Bu kriterlerin oluşturulmasıyla kalkınma kavramı daha geniş ve karmaşık bir hal almıştır.

2.2. İnsani Kalkınmayı Hesaplamaya Yönelik Girişimler

Kalkınma stratejilerinin geliştirilmesiyle birlikte kalkınma düzeyini ölçmek için bir takım göstergelere gereksinim duyulmaya başlanmıştır. 1970'li yıllara kadar

¹⁵ Marjorie Gassner, Darwin Ugarte Ontiveros, Vincenzo Verardi, "Human Development and Electoral Systems", **Journal of Human Development**, C.7, S.1, (March 2006), s.43-44.

¹⁶ Gustav Ranis, Frances Stewart, "Strategies for Success in Human Development", **Journal of Human Development**, C.1, S.1, (2000), s.49.

¹⁷ Ranis, Stewart, **a.g.e.**, s.61.

sadece ekonomik göstergelerle kalkınma düzeyi ölçülmeye çalışılmıştır. Bu dönemden sonra ise kalkınma kavramının genişlemesiyle birlikte sosyo-ekonomik göstergeler de kullanılmaya başlanmıştır. Bu alandaki en son ve en çok kabul gören girişim kısa adı UNDP olan Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın geliştirdiği İnsani Kalkınma Endeksi (Human Development Index-HDI)'dir. HDI daha sonraki bölümde daha geniş bir şekilde anlatılacağı için burada daha önce geliştirilen başlıca hesaplama yöntemlerine kısaca değinilmeye çalışılmıştır.

2.2.1. Sosyo-Ekonomik Kalkınma Ölçümü

İlk sosyo-ekonomik göstergelerle yapılan analizlerden başlıcası 1970 yılında Birleşmiş Milletler Sosyal Kalkınma Araştırmaları Enstitüsü (United Nations Research Institute on Social Development-UNRISD) tarafından yapılan Sosyal Kalkınma Endeksidir. Yalnızca 16 gösterge (9 sosyal – 7 ekonomik) seçilmiştir. Bunlar:¹⁸

1. Doğumda yaşam beklentisi
2. 20.000 ve üzerindeki yerleşim yerlerindeki nüfusun yüzdesi
3. Kişi başına günlük hayvansal protein tüketimi
4. İlk ve orta derecede okullaşma oranı
5. Mesleki okullaşma oranı
6. Yerleşim yerlerinde ortalama oda başına düşen insan sayısı
7. Her 1.000 kişide gazete tüketimi
8. Elektrik, su, gaz, vb'den ekonomik olarak yararlanabilen nüfusun yüzdesi
9. Her erkek tarım işçisine düşen tarımsal üretim
10. Tarım sektöründe çalışan yetişkin erkek işçi yüzdesi
11. Kişi başına kw saat olarak elektrik tüketimi
12. Kişi başına kg olarak çelik üretimi
13. Kişi başına kg olarak kömür ve eşdeğerine dayalı enerji tüketimi
14. GSYİH'nın sanayileşmeden yoksunluk yüzdesi

¹⁸ Michael P. Todaro, **Economic Development**, (Altıncı basım, London: Longman Publications, 1997), s.62.

15. 1960 yılında kişi başına düşen dış ticaret hacmi
16. Ücretlilerin ekonomik olarak aktif nüfusun toplamına oranı

Kalkınma endeksinin kişi başına düşen GSYİH ve benzer göstergelerden çok, sosyal ve ekonomik göstergelerle korelasyonunun olduğu ifade edilmiştir. Bununla birlikte kalkınma endeksinin GSYİH ile korelasyonu gelişmekte olan ülkelere oranla gelişmiş ülkelerde daha yüksektir.¹⁹

2.2.2. Sosyal ve Politik Kalkınma Ölçümü

Sosyal, ekonomik ve politik faktörler arasındaki etkileşime bakılarak başka bir çalışma daha yapılmıştır. Irma Adelman ve Cynthia Morris tarafından yapılan bu çalışmada anahtar değişkenler ile ekonomik kalkınma arasında güçlü korelasyonlar bulunmuştur.²⁰ Bu çalışmada kullanılan ekonomik, sosyal ve politik göstergeler ise şu şekilde sıralanabilir.²¹

Ekonomik Göstergeler

- * Kişi başına GSMH
- * Kişi başına GSMH'daki büyüme oranı
- * Doğal kaynakların zenginliği
- * Brüt yatırım oranı
- * Sanayinin modernizasyon düzeyi
- * Tarımsal organizasyonun özelliği
- * Tarımda modern teknoloji kullanım düzeyi
- * Dış ticaretin yapısı
- * Vergi sisteminin verimlilik düzeyi
- * Fiziksel sabit sermayenin yeterlik düzeyi
- * Finansal kurumların etkinlik düzeyi

¹⁹ Todaro, a.g.e., s.62.

²⁰ Todaro, a.g.e., s.63.

²¹ Todaro, a.g.e., s.64.

Sosyo-Kültürel Göstergeler

- * Geleneksel tarım sektörünün büyüklüğü
- * İkilemin büyüklüğü
- * Kentleşmenin büyüklüğü
- * Yerli orta sınıfın önemi
- * Sosyal mobilitenin büyüklüğü
- * Okuryazarlığın boyutları
- * Haberleşme ağının büyüklüğü
- * Kültürel ve etnik homojenlik derecesi
- * Sosyal gerginlik derecesi
- * Kaba doğurganlık oranı
- * Modernizasyon derecesi
- * Baskın din türü
- * Sosyo-ekonomik kalkınma düzeyi

Politik Göstergeler

- * Ulusal entegrasyon derecesi ve ulusal birlik duygusu
- * Ulusal gücün merkezileşmesi derecesi
- * Politik katılımcılığın genişliği
- * Politik engel ve baskılara karşı özgürlük derecesi
- * Politik partilerin rekabet derecesi
- * Baskın politik parti sisteminin esası
- * İşgücü hareketliliğinin etkinliği
- * Geleneksel sınıfın politik gücü
- * Dinsel organizasyonların politik ve sosyal etkisi
- * İdari yetkinlik derecesi
- * Ekonomik kalkınma için liderlik taahhüdünün büyüklüğü
- * Hükümetin doğrudan ekonomik aktivitelerinin büyüklüğü
- * Sömürge yaşamının uzunluğu
- * Sömürge yaşamının türü
- * Demokratik kurumların genişliği
- * Politik istikrarın uzunluğu

2.2.3. Yaşamın Fiziksel Niteliği Endeksi

David Morris'in Denizaşırı Kalkınma Konseyi için geliştirdiği Yaşamın Fiziksel Niteliği Endeksi (Physical Quality of Life Index) basit bir bileşik endekstir. Bu endeks üç temel gösteregeye dayanmaktadır. Bunlar; bir yaşında yaşam beklentisi, bebek ölümleri ve okuryazarlık. Her bir gösteregeye 12'den 1002'e kadar değerler verilerek performansları ölçülmüştür.²²

Morris, bu üç gösteregeden hiçbirinde kalkınmanın özel bir yönü ile ilgilenmemekte ve her üçü de kültürler arası farklılık göstermemektedir.²³

²² David Morris, **Measuring The Condition of The World's Poor: The Physical Quality**, (New York: Overseas Development Publications, 1979), s.30.

²³ Morris,**a.g.e.**, s.31.

İKİNCİ BÖLÜM

İNSANİ KALKINMANIN BİRLEŞMİŞ MİLLETLER KALKINMA PROGRAMI ÖLÇÜMLERİ

Birinci bölümde çalışma ile ilgili genel kavramlar açıklanmaya çalışılmış ve insani kalkınmanın hesaplanmasıyla ilgili birkaç yöntem değerlendirilmiştir. Bu bölümde ise Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı(UNDP)'nin geliştirdiği İnsani Kalkınma Endeksi ve bu endeks yardımıyla oluşturulan diğer endeksler hakkında kapsamlı açıklamalar yapılmaya çalışılacaktır.

1. TANIMI VE KAPSAMI

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı(UNDP) 1990 yılında ilk defa İnsani Kalkınma Raporu(Human Development Report-HDR)'nu hazırlamıştır. Raporun temel amacı, çeşitli göstergeler kullanılarak kalkınmanın insani boyutunu açıklamaya çalışmaktır.

1990 yılında hazırlanan ilk rapordan itibaren insani kalkınmayı ölçmeye çalışan dört yeni endeks geliştirilmiştir. Bunlar; İnsani Kalkınma Endeksi(Human Development Index), Cinsiyete Dayalı Kalkınma Endeksi (Gender-Related Development Index), Cinsiyeti Güçlendirme Endeksi(Gender Empowerment Index) ve İnsani Yoksulluk Endeksi (Human Poverty Index)'dir. Her rapor ayrıca, güncel kalkınma tartışmaları ve politik tavsiyeler üstüne de yoğunlaşmıştır.

1990 yılından itibaren UNDP tarafından yayımlanan İnsani Kalkınma Raporlarında bu dört farklı endeksi kullanarak ülkelerin insani kalkınmışlık düzeylerini ölçmeye çalışmıştır. Dört endeksin hesabında kullanılan göstergeler aşağıdaki tabloda verilmiştir.²⁴

²⁴ UNDP, **Human Development Report 2001**, (New York: Oxford University Press, 2001) s. 239.

Tablo 3. İnsani Kalkınma Göstergelerinin Hesaplaması

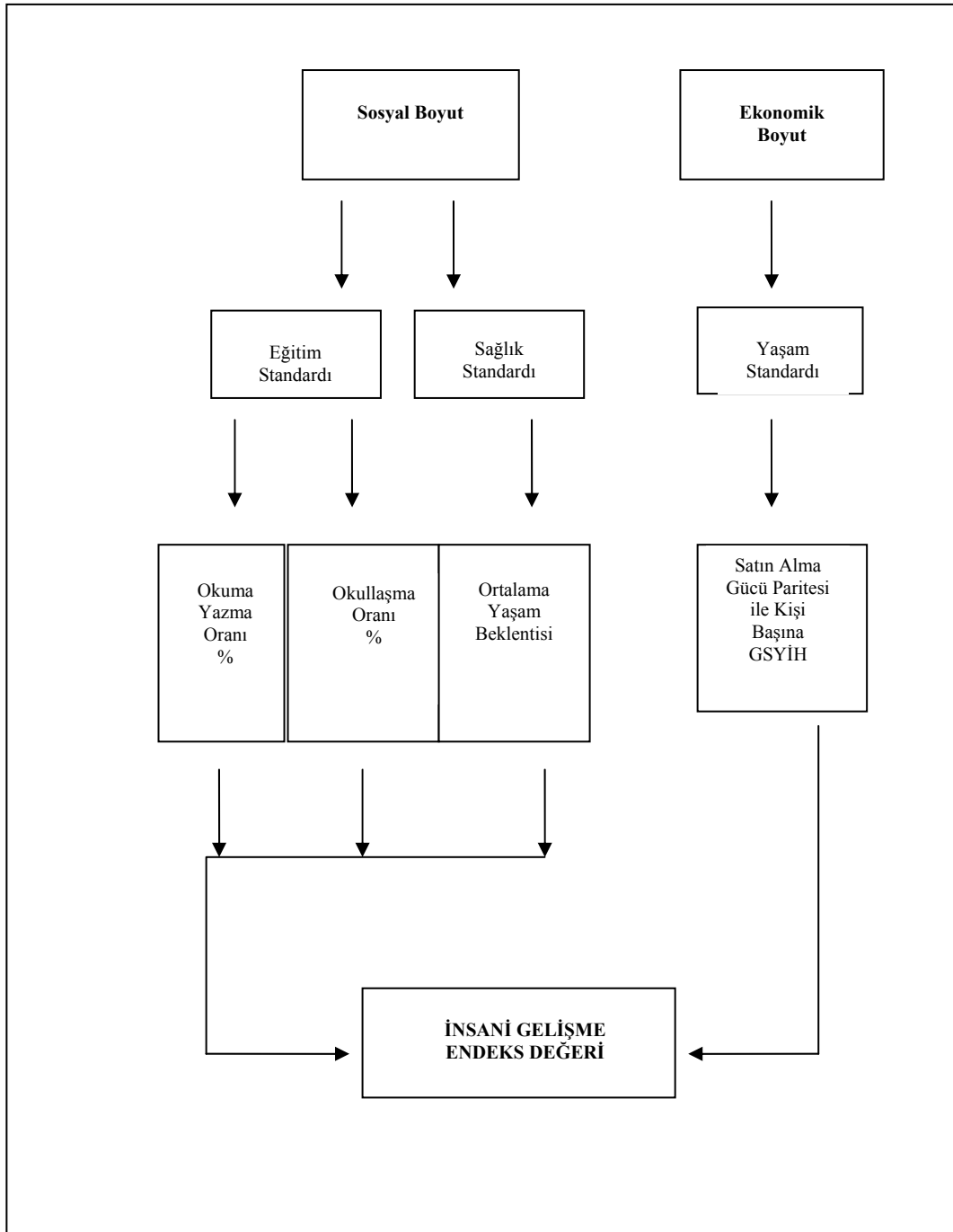
İnsani Kalkınma Endeksi (HDI)	Boyut	Uzun ve Sağlıklı Bir Yaşam		Bilgi				Yeterli Düzeyde Yaşam Standardı	
	Gösterge	Doğumda Yaşam Beklentisi		Yetişkin Okur Yazar Oranı	Brüt Okullaşma Oranı			Kişi Başına Düşen Reel GSYİH (SGP \$)	
	Boyut Endeksi	Yaşam Beklentisi Endeksi		Eğitim Endeksi				GSYİH Endeksi	
İnsani Yoksulluk Endeksi (HPI-1) Gelişmekte Olan Ülkeler İçin	Boyut	Uzun ve Sağlıklı Bir Yaşam		Bilgi				Yeterli Düzeyde Yaşam Standardı	
	Gösterge	Doğumda 40 Yaşına Kadar Yaşamda Kalma Olasılığı		Okur Yazar Olmayan Yetişkin Oranı				Temiz Su Kullanmayan Nüfusun Yüzdesi	Beş Yaşın Altında Kötü Beslenen Çocukların Yüzdesi
İnsani Yoksulluk Endeksi (HPI-2) Seçilmiş OECD Ülkeleri İçin	Boyut	Uzun ve Sağlıklı Bir Yaşam		Bilgi		Sosyal Dışlanma		Yeterli Düzeyde Yaşam Standardı	
	Gösterge	Doğuşta 60 Yaşına Kadar Yaşamda Kalma Olasılığı		Fonksiyonel Okur Yazarlık Becerisi Olmayan Yetişkin Yüzdesi		Uzun Dönem İşsizlik Oranı		Yoksulluk Düzeyinin Altında Yaşayan Nüfusun Yüzdesi	
Toplumsal Cinsiyete Dayalı Kalkınma Endeksi (GDI)	Boyut	Uzun ve Sağlıklı Bir Yaşam		Bilgi				Yeterli Düzeyde Yaşam Standardı	
	Gösterge	Kadınların Doğuşta Yaşam Beklentisi	Erkeklerin Doğuşta Yaşam Beklentisi	Yetişkin Kadın Okur Yazar Oranı	Kadın Okullaşma Oranı	Yetişkin Erkek Okur Yazar Oranı	Erkek Okullaşma Oranı	Kadının Gelir Payı	Erkeğin Gelir Payı
	Boyut Endeksi	Kadın Yaşam Beklentisi Endeksi	Erkek Yaşam Beklentisi Endeksi	Kadın Eğitim Endeksi		Erkek Eğitim Endeksi		Kadın Gelir Endeksi	Erkek Gelir Endeksi
	Dağılım Endeksi	Yaşam Beklentisi Dağılım Endeksi		Eğitim Dağılım Endeksi				Gelir Dağılımı Endeksi	
Toplumsal Cinsiyeti Güçlendirme Endeksi (GEM)	Boyut	Politik Katılımcılık		Ekonomik Katılımcılık				Ekonomik Kaynakların Üzerinde Erişim Gücü	
	Gösterge	Parlamentoda Kadın ve Erkek Sandalye Paylaşımı		Hukuk Sisteminde, Yönetimde ve Üst Düzey İşlerde Kadın ve Erkek Paylaşımı		Profesyonel ve Teknik İşlerde Kadın ve Erkek Paylaşımı		Kadın ve Erkeğin Kazandığı Gelirin Payı	
	Dağılım Endeksi	Politik Temsil Gücü Endeksi		Ekonomik Katılımcılık Endeksi				Gelir Endeksi	

İnsani Kalkınma Raporu bağımsız bir rapor olma özelliğine sahiptir. İnsani kalkınma dalında uzmanlaşmış bilim adamları, kalkınma pratisyenleri ve İnsani Kalkınma Raporu Ofisi çalışanları tarafından Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı için hazırlanmaktadır. Raportörler; 1990–1994 yılları arasında Mahbub ul Haq ve Inge Kaul, 1995’te Mahbub ul Haq ve Sakiko Fuduka Parr, 1996–2000 yılları arasında Richard Jolly ve Sakiko Fuduka Parr, 2001–2003 yılları arasında Sakiko Fuduka Parr ve Nancy Birdsall ve 2004’ten itibaren de Kevin Watkins (İnsani Kalkınma Raporu Ofisi Başkanı) liderliğinde bu raporu hazırlamaktadır. Rapor, bir düzineden fazla dile çevrilmektedir ve yaklaşık 100 ülkede yıllık olarak yayımlanmaktadır.²⁵

2. İNSANİ KALKINMA ENDEKSİ

İnsani Kalkınma Endeksi (Human Development Index-HDI) ilk defa 1990 yılında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından ortaya atılmıştır. Endeks üç temel gösterge ile oluşturulmuştur. Gelir; satın alma gücü paritesine göre kişi başına düşen GSYİH ile yaşam beklentisi; doğumda yaşam beklentisi ile eğitim ise; yetişkin okuryazar oranı ve okullaşma oranı ile açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bir şekil yardımıyla şöyle gösterilebilir.

²⁵ About **HDRO**, <http://hdr.undp.org/aboutus/> (Erişim Tarihi: 22.08.2006)

Şekil 1. İnsani Kalkınma Endeksi

İnsani Kalkınma Raporu'nda yer alan insani gelişim endeks değerine göre ülkeler insani kalkınma boyutunda sıralandırılmaktadır. Ülkeler ayrıca endeks değeriyle de gruplandırılmaktadır.²⁶

²⁶ UNDP, **Human Development Report 1996**, (New York: Oxford University Press, 1996), s.136.

— İnsani Gelişme Endeks değeri 0–0,49 arasında olan ülkeler “Düşük İnsani Kalkınma Düzeyine Sahip Ülkeler”,

— İnsani Gelişme Endeks değeri 0,50–0,79 arasında olan ülkeler “Orta Derece İnsani Kalkınma Düzeyine Sahip Ülkeler”,

— İnsani Gelişme Endeks değeri 0,80–1,00 arasında olan ülkeler “Yüksek İnsani Kalkınma Düzeyine Sahip Ülkeler”

İnsani Kalkınma Endeksi 1990’dan 1994 yılına kadar göstergeler için minimum ve maksimum değerler sabitlenmeden hesaplanmıştır. İlk önce bir gösterge için ayrı endeks değerleri hesaplanmıştır. İkinci adımda ise genel bir değere ulaşmak için her bir gösterge için hesaplanan endeks değerlerinin basit ortalaması alınarak İnsani Kalkınma Endeksi(HDI) bulunur.

1994 yılında ise İnsani Kalkınma Endeksi’nde bir takım değişiklikler yapılmıştır. Maksimum ve minimum değerler sabitlenmiştir. Yaşam beklentisi için minimum değer 25 yıl, maksimum değer 85 yıl; yetişkin okuryazar oranı için minimum değer %0, maksimum değer %100; okullaşma oranı için minimum değer %0, maksimum değer %100 ve kişi başına GSYİH(SGP cinsinden \$) için ise minimum değer 100\$, maksimum değer 40000\$ olarak belirlenmiştir.²⁷ Bu noktadan hareketle her bir gösterge için alt endeksler oluşturulup, bu endekslerin ortalaması alınarak İnsani Kalkınma Endeksi hesaplanır.

Doğumda yaşam beklentisi ve eğitim endeksleri bu şekilde kolaylıkla hesaplanabilmektedir. Fakat gelir endeksi 1990 yılından 1999 yılına kadar yoksulluk gelirin üstündeki ülkeler için formüle edilmiş bir gelir indirimine tabi tutularak hesaplanmıştır. Ancak böyle bir hesaplama ortaya bir takım sorunlar çıkardığı için 1999 yılından itibaren kullanılmamıştır.

²⁷ UNDP, Human Development Report 1994, a.g.e., s.108.

1999 yılından itibaren gelir endeksi de diğer alt endekslerde olduğu gibi basit bir mantıkla sadece logaritması alınarak hesaplanmaya başlamış ve bu formülasyon çok önemli üç avantaj sağlamıştır. Birincisi; daha önce kullanılan hesap yönteminde olduğu gibi büyük bir gelir indirimi yoktur. İkincisi; belli bir gelir düzeyinin üzerindeki gelirden değil, tüm gelir düzeylerindeki gelirden indirim yapılmaktadır. Üçüncüsü ise; orta gelir grubundaki ülkeler haksız yere cezalandırılmayacaktır.²⁸

Bu genel açıklamalardan sonra üç temel göstergenin (eğitim, sağlık ve gelir) ekonomi ve insani kalkınma ile ilişkileri incelenecektir.

2.1. Gelir

Ekonomik kalkınmanın olduğu gibi insani kalkınmanın da en önemli göstergelerinden biri gelir durumudur. Ancak burada sağlıklı bir yorum yapılabilmesi için kişi başına gelir ölçüt olarak alınmalıdır. Uluslararası karşılaştırmalarda döviz kullanımının sakıncalı olduğu günümüzde genel olarak kabul edilmektedir. Çünkü gelişmekte olan ülkelerde döviz kurunun idari kararların etkisinde kalması, resmi ve serbest piyasa kurları arasında oluşabilen farklılıklar, uluslararası karşılaştırmalarda döviz kurunun güvenilirliğini kaybetmesine neden olmuştur.

Dünya Bankası kişi başına GSMH'nin ölçümü için, "Dünya Bankası Atlas Yöntemi"ni oluşturmuştur. Ancak, bu yöntem uluslararası karşılaştırılabilir ölçümlerde, yerli satın alma gücünün ölçümünü göstermemektedir. Buna en iyi alternatif 1960'larda başlayan Birleşmiş Milletler Uluslararası Karşılaştırma Programı (IPC) tarafından geliştirilen satın alma gücü paritesi (SGP) için ayarlanan kişi başına reel GSYİH'dir.²⁹

İnsani gelişmede gelir, yeterli bir hayat standardı için gerekli kaynaklara ulaşabilmek işlevini görür. UNDP 1996 İnsani Kalkınma Raporu'nda; insani kalkınma göstergelerindeki değişme oranları ve düzeyini belirlemede sosyal harcama

²⁸ UNDP, **Human Development Report 1999**, (New York: Oxford University Press, 1999), s.159.

²⁹ Marc Lindenberc, **The Human Development Race: Improving The Quality of Life in Developing Countries**, (MacMillan Academic and Professional Ltd, 1993), s. 233.

faktörlerinin önemli olduğunu vurgulamaktadır. Üretilen gelir, insani kalkınma için ek kaynak yaratıp yaratmaması açısından önemlidir. Ayrıca insani kalkınma sonucunda üretilen değerlerin yeniden insani kalkınma için ek kaynak sağlayabilmesi de önemlidir.³⁰

Gelişmekte olan ülkelerde kamu harcamaları içinde insani kalkınmaya yönelik harcamaların payı azalmaktadır. Bu tür kısıtlamalara gidilmesi sosyal açıdan insani kalkınmada ciddi maliyetler yaratarak ekonomideki gelişmeyi de engellemektedir.³¹

Uzun ve sağlıklı yaşam ve eğitim, insani kalkınmanın önemli bileşenleridir ve onların dahil edilmediği bir insani kalkınma endeksinin açıklayıcı olamayacağı genel kabul görmüş bir gerçektir. Ancak, sadece bu iki göstereyle sınırlı kalmak da yanlıştır. Gelir bileşeninin insani kalkınma endeksindeki rolü, doğumda yaşam beklentisi ve temel eğitimin yeterli vurguyu yapmadığı bazı yaşam standardı bakış açılarına dikkati çekmektedir.³²

Sonuç olarak, İnsani Kalkınma Endeksi'nde gelir bileşenini kullanmak anlamsız gibi gözükse de, neden endekse dahil edildiği kesinlikle önemlidir. Gelir, diğer iki endeks bileşeninin doğrudan ya da dolaylı olarak sağlayamadığı korelasyonu sağlayabilmektedir. İnsani kalkınma hakkında mantıklı bir sonuca ulaşabilmek için eğitim ve sağlık bileşenlerinden daha geniş bir pencereden bakılması gerekir.³³

UNDP insani kalkınma endeksi ile gelir arasındaki ilişkiyi gösterebilmek için, 1990 yılı İnsani Kalkınma Raporu'nda, 130 ülkenin İnsani Kalkınma Endeks değerleri ile satın alma gücü paritesi cinsinden kişi başına GSYİH değerleri aynı grafik üstünde gösterilmiştir. Buna ilişkin grafik Şekil 2'de verilmiştir. Ancak

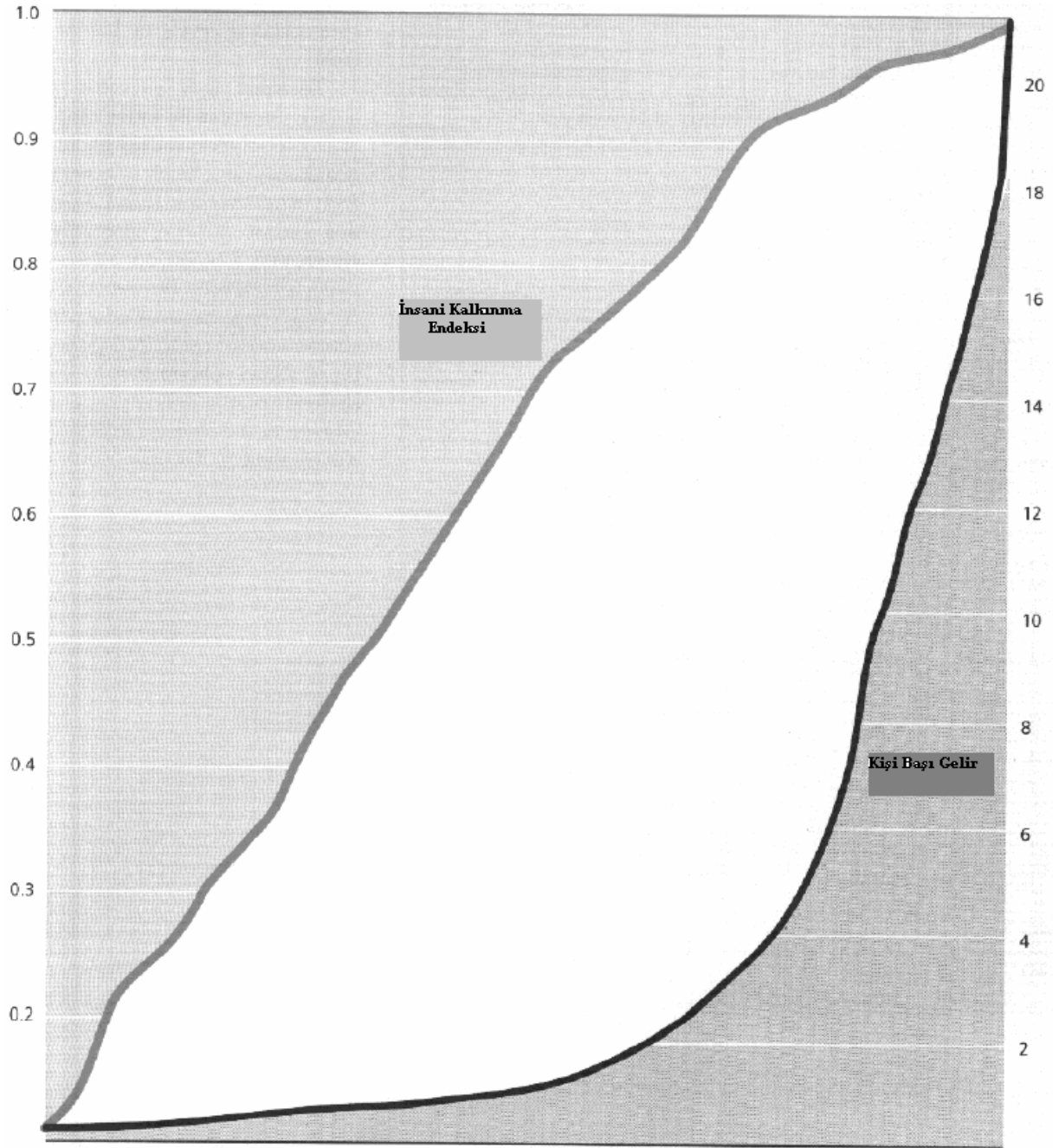
³⁰ UNDP, Human Development Report 1996, **a.g.e.**, s. 56.

³¹ Anıl Çeçen, **İnsan Hakları**, (Ankara: Gündoğan Yayınevi, 1995), s.135.

³² Anand Sudhir, Amartya Sen, "The Income Component of The Human Development Index", **Journal of The Human Development**, C.1, S.1, (2000), s.99.

³³ Sudhir ve Sen, **a.g.e.**, s. 102.

ülkelerin, insani kalkınma dereceleri ile gelir düzeyleri arasında otomatik bir ilişki yoktur.³⁴

Şekil 2 – İnsani Kalkınma ve Gelir İlişkisi

³⁴ UNDP, Human Development Report 1990, a.g.e., s.15.

2.2. Sağlık

Sağlık beşeri sermayenin nitelik yönünden gelişiminde rol oynayan bir unsurdur. Beşeri sermayenin asıl kaynağını eğitim oluşturmaya rağmen, toplumun sağlık düzeyi de beşeri sermayeyi besleyen ve gelişmesine önemli katkıda bulunan diğer bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir toplumun sağlık düzeyi ile ekonomik kalkınmışlığı arasında yakın ve karşılıklı bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Ekonomik kalkınmasını belli bir düzeye getirebilmiş toplumlarda sağlık için ayrılan kaynaklar arttığı gibi, bireylerin sağlık bilinci de yükselmektedir. Bununla birlikte sağlık düzeyinin gelişimi de ekonomik kalkınmayı hızlandırmaktadır.³⁵

Sağlık göstergesinin hem çocukların hem de yetişkinlerin insani kalkınmaya etkisi üzerinde önemli bir payı vardır. Çocukların sağlıklı olmaları, okula devamsızlık ve sınıfta kalmaları azalarak maliyetlerin azalmasını sağlayarak aynı zamanda eğitim kalitesini de yükseltecektir.³⁶ Zayıflayarak güçsüz kalan yetişkinlerin, hem fiziksel hem de zihinsel olarak işe yeterince adapte olamadıkları, halsiz, uyuşuk, kayıtsız ve dikkatsiz oldukları tespit edilmiştir. Ayrıca, hastalık ve iş göremezlik saat başına ücretlerde önemli bir azalmaya neden olmaktadır. Dolayısıyla, bütün bu olumsuzluklar emeğin verimliliğini düşürerek ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyecektir. Diğer taraftan, daha sağlıklı bireyler fiziksel ve zihinsel olarak daha enerjik ve güçlüdür. Bu nedenle üretkenlikleri daha fazladır ve daha yüksek ücret elde ederler.³⁷ Görüldüğü gibi sağlık; İnsani Kalkınma Endeksi'ne sadece kendi boyutundan değil aynı zamanda eğitim ve gelir boyutlarından da etki etmektedir.

Sağlık, İnsani Kalkınma Endeksi'nde doğumda yaşam beklentisi ile değerlendirilmektedir. Bu değer, ülkenin sağlıklı ve uzun yaşayan birey sayısını

³⁵ İsmail Mazgıt, "Bilgi Toplumu ve Sağlıkın Artan Önemi", I. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, (Hereke Kocaeli, 2002), s.405.

³⁶ Jere R. Behrman, "The Impact of Health and Nutrition on Education", **The World Bank Research Observer**, C.11, S.1, (1996), s.26.

³⁷ Mehmet Karagül, "Beşeri Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü ve Türkiye Boyutu", (Afyon Kocatepe Üniversitesi, Yayın No. 37, 2002), s.70.

ölçmektedir. Kendi başına yeterince önemli bir gösterge olmasının yanı sıra sağlık hizmetlerinin niteliği ve niceliği hakkında da genel bir bakış açısı kazandırmaktadır.

Sağlığın ekonomik kalkınma üzerindeki etkisini araştırmaya yönelik bir çok ampirik çalışma yapılmıştır. Sağlık göstergeleri olarak daha çok doğumda yaşam beklentisi ile sağlık harcamalarının kullanıldığı çalışmalarda, sağlık harcamalarının ve doğumda yaşam beklentisinin genel olarak ekonomik büyümeyi pozitif etkilediğine ilişkin ampirik bulgulara erişilmiştir. Konuyla ilgili ampirik çalışma sonuçları tabloda gösterilmiştir.³⁸

³⁸ Sami Taban, “Türkiye’de Sağlık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Testi”, 3. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi”, (Osmangazi Üniversitesi İİBF, Eskişehir, 2004), s.6.

Tablo 4. Sağlık ve Ekonomik Kalkınma İlişkisi

Yazar veya Yazarlar	Uygulandığı Ülke veya Ülke Grupları	Kapsadığı Dönem	Sağlık Göstergesi	Yöntem	Büyüme Etkisi
Bloom ve Diğerleri (2001)	104 Ülke	1960–1990	Doğuşta Yaşam Beklentisi	EKK	Pozitif
Webber (2002)	46 Ülke	1960–1990	Kişi Başına Alınan Kalori	EKK	Etkisiz
Kelly (1997)	73 Ülke	1970–1989	Sağlık Harcamaları	Panel Veri	Etkisiz
Mayer (2001)	18 Latin ABD	1950–1990	Doğuşta Yaşam Beklentisi	Nedensellik	Pozitif
Chacroorty (2003)	95 Ülke	1970–1990	Doğuşta Yaşam Beklentisi	EKK	Pozitif
Brempong ve Wilson (2003)	21 Alt-Sahra Afrika ve 23 OECD Ülkesi	1975–1994 (Afrika) 1961–1995 (OECD)	Sağlık Harcamaları ve Doğuşta Yaşam Beklentisi	Panel Veri	Pozitif
McDonald ve Roberts (2002)	77 Ülke	1960–1989	Doğuşta Yaşam Beklentisi	Panel Veri	Pozitif
Ranis ve Diğerleri (2000)	35-76 Gelişmekte Olan Ülke	1970–1992	Doğuşta Yaşam Beklentisi ve Birleşik Yaşam Beklentisi İndeksi	EKK	Pozitif
Blomm ve Sachs (1998)	75 Afrika Ülkesi	Son 25 yıl	Doğuşta Yaşam Beklentisi, Bebek Ölüm ve Doğum Oranları	Yatay Kesit Veri	Pozitif (yaşam belirtisi) Negatif (artan bebek doğum ölüm oranları)
Bharga ve Diğerleri (2000)	92 Ülke	1965–1990	Doğuşta Yaşam Beklentisi	Panel Veri	Pozitif (Düşük Gelirli Ülkeler İçin)
Baro (1991)	98 Ülke	1960–1985	Toplam Doğurganlık Oranı	Yatay Kesit Veri	Negatif
Kar ve Ağır (2003)	Türkiye	1926–1994	Kamu Sağlık Harcamaları	Nedensellik	Etkisi Yok

2.3. Eğitim

Eğitim kavramını birçok değişik tanımı vardır. En genel anlamda; eğitim, davranış biçimlerini değiştirme süreci olarak tanımlanabilir.³⁹ Eğitim, kalkınma sürecinin önemli amaçlarından birisi olmakla birlikte aynı zamanda kalkınmanın diğer amaçlarının gerçekleşmesi için bir girdi niteliği taşımaktadır.⁴⁰

1970'lerden itibaren kalkınma kavramının anlamını değiştirmesiyle, kalkınmanın toplum yapısında olumlu yönde değişimler sağlaması hedeflenmiştir. Bu hedefin gerçekleşebilmesi için uygun zemini yaratacak araç ise eğitimidir. TESEV'e göre eğitimin sağlayacağı faydalar şu şekilde sıralanabilir.⁴¹

- 1.Eğitim, okuma yazma becerisini geliştirerek bilginin işlenmesi ve kullanılmasını artırır. İnsan sermayesinin geliştirilmesi için temel oluşturur.
- 2.Eğitim, insan davranış ve tutumları üzerinde olumlu etki yapar. Değişim ise hareketlilik sağlayarak modernleşmeyi destekleyen en önemli araçtır.
- 3.Eğitim; bilgi akışını, politik ve sosyal yaşama katılımı sağlayarak demokratikleşmeye katkı sağlar.
- 4.Genel olarak gelişmekte olan ülkelerde eğitime yapılan yatırımlar sermaye yatırımlarından %10 daha fazla getiri sağlamaktadır.
- 5.Eğitime yapılan yatırımlar gelişmekte olan ülkelerde daha karlı bir yatırımdır.
- 6.Kadın eğitimine yapılan yatırımlar erkek eğitimine yapılan yatırımlardan daha karlı bir yatırımdır.
- 7.Eğitim, kırsal alanlara yapılan en iyi yatırımdır.

Yapılan açıklamalardan anlaşıldığı gibi, insani kalkınmanın eğitim boyut, diğer iki boyutta da olduğu gibi hem kendi başına çok önemli bir göstergedir hem de diğer boyutları etkilemektedir.

³⁹ Işıl Ünal, **Eğitim ve Yetiştirme Ekonomisi**, (Ankara: Epar Yayınları, 1996), s.7.

⁴⁰ World Bank, **World Development Report-The Challenge of Development**,(New York: Oxford University Press, 1991), s.56.

⁴¹ TESEV, Human Development Report 1996 Turkey, **a.g.e.**, s.30.

İnsani Kalkınma Endeksi'nde eğitim endeksinin asıl kullanılma amacı bireylerin bilgiye erişim seçeneklerini ve yeterliliklerini ölçmektir. Bu endeks, yetişkin okuryazar oranı ve okullaşma oranından oluşmaktadır. Hesaplamalarda, yetişkin okuryazar oranı 2/3 ağırlıkta ve okullaşma oranı 1/3 ağırlıkta yer almaktadır. Yetişkin okuryazar oranına daha fazla ağırlık verilmesinin nedeni, ileri bilgi düzeyine erişemeyen birey sayısının dünya genelinde fazla olmasıdır.

3. İNSANİ YOKSULLUK ENDEKSİ

UNDP'nin yoksulluğu ölçmek için geliştirdiği bir endekstir. İki farklı yoksulluk endeksi oluşturulmuştur. Bu endeksin daha çok gelişmekte olan ülkeler için olanı, 40 yaşından önce ölme riski taşıyanların, okuma yazma bilmeyen yetişkinlerin, sağlıklı içme suyuna erişimi olmayanların ve yaşına göre ortalama kilonun altında olan 5 yaş ve altı çocukların oranlarından oluşmaktadır. Bazı yüksek gelirli OECD (Organization of Economic Cooperation and Development - Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı) ülkelerine uygulananında ise, esas olarak 60 yaşından önce ölme riski taşıyanlar, fonksiyonel okuma yazma becerilerinden yoksun yetişkinlerin, uzun dönemli işsizliğe ilişkin oranlar kullanılmaktadır.⁴²

OECD ülkeleri ile gelişmekte olan ülkelerin ayrı ayrı endeks kriterlerine tabi tutulması eleştirilmektedir. Ancak, bu ayırımın sebebi, gelişmekte olan ülkeler için uyarlanan kriterlerin gelişmiş ülkeler için anlamını yitirmiş olmasıdır.

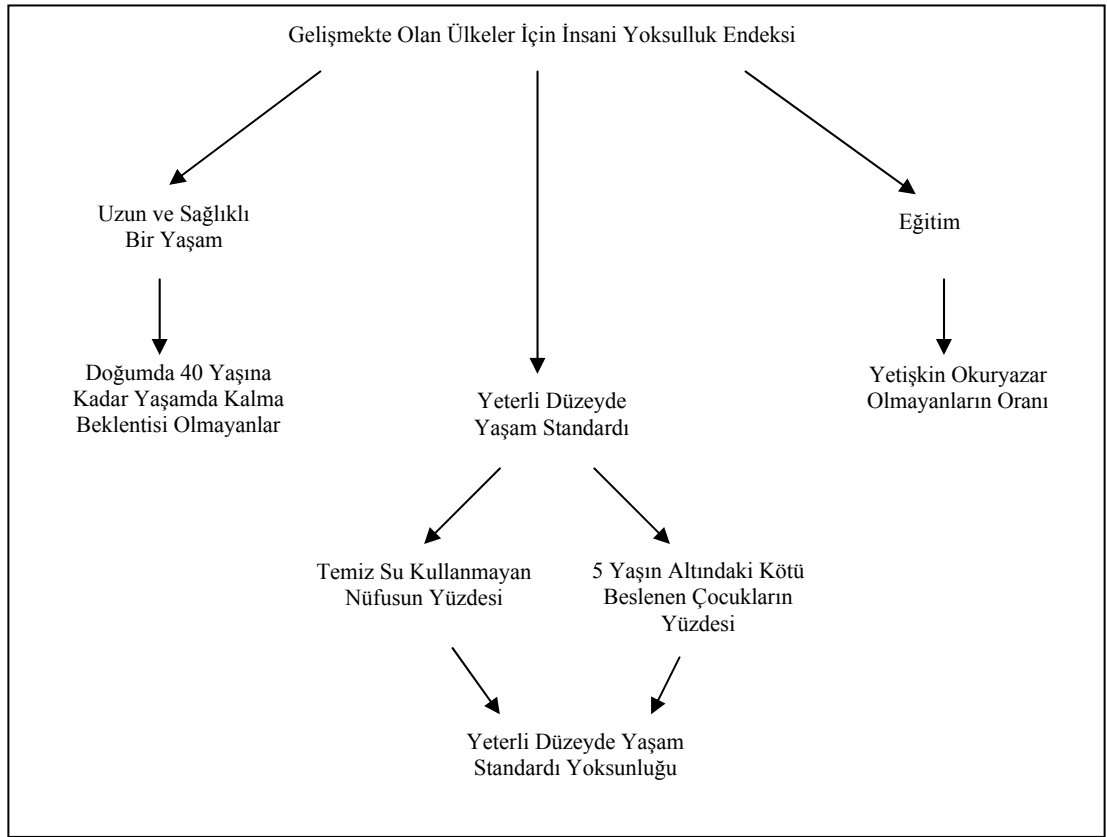
3.1. Gelişmekte Olan Ülkeler İçin İnsani Yoksulluk Endeksi

Gelişmekte olan ülkeler için İnsani Yoksulluk Endeksinin ölçümünde yaşam beklentisi, eğitim ve yaşam standardına ilişkin yoksunlukları gösteren dört değişken kullanılmıştır. Doğumda 40 yaşına kadar yaşamda kalma olasılığı yaşam beklentisini, okuryazar olmayan yetişkin oranı eğitim düzeyini ve temiz su kullanamayan nüfus ile beş yaşın altında kötü beslenen çocukların yüzdesi ise yaşam standardının göstergesi olarak kullanılmıştır. Doğumda 40 yaşına kadar yaşamda

⁴² UNDP, **Human Development Report 2004**, <http://www.hdr.undp.org/reports/global/2004>, s. 31. (Erişim Tarihi: 24.08.2006)

kalma olasılığı, doğum sırasında ölüm nedenlerinin bir insanın yaşamı boyunca aynı kalması koşuluyla, yeni doğan bir bebeğin 40 yaşına kadar yaşamda kalma olasılığıdır. Yetişkin okuryazar nüfusun kapsamı dışında kalanlar okuryazar olmayan yetişkin oranını vermektedir. Temiz su kullanamayan nüfus, toplam içinde musluk suyu, halk çeşmeleri, artezyen ya da pompa, kuyu ya da korunmalı kaynaklara erişemeyenlerin yüzdesini göstermektedir. Diğer taraftan, beş yaşın altında kötü beslenen çocukların yüzdesi orta ve ileri derecede düşük ağırlığı olan beş yaş altı nüfusun yüzdesini vermektedir.⁴³

Gelişmekte olan ülkeler için İnsani Yoksulluk Endeksi bileşenlerini şu şekilde gösterilebilir.

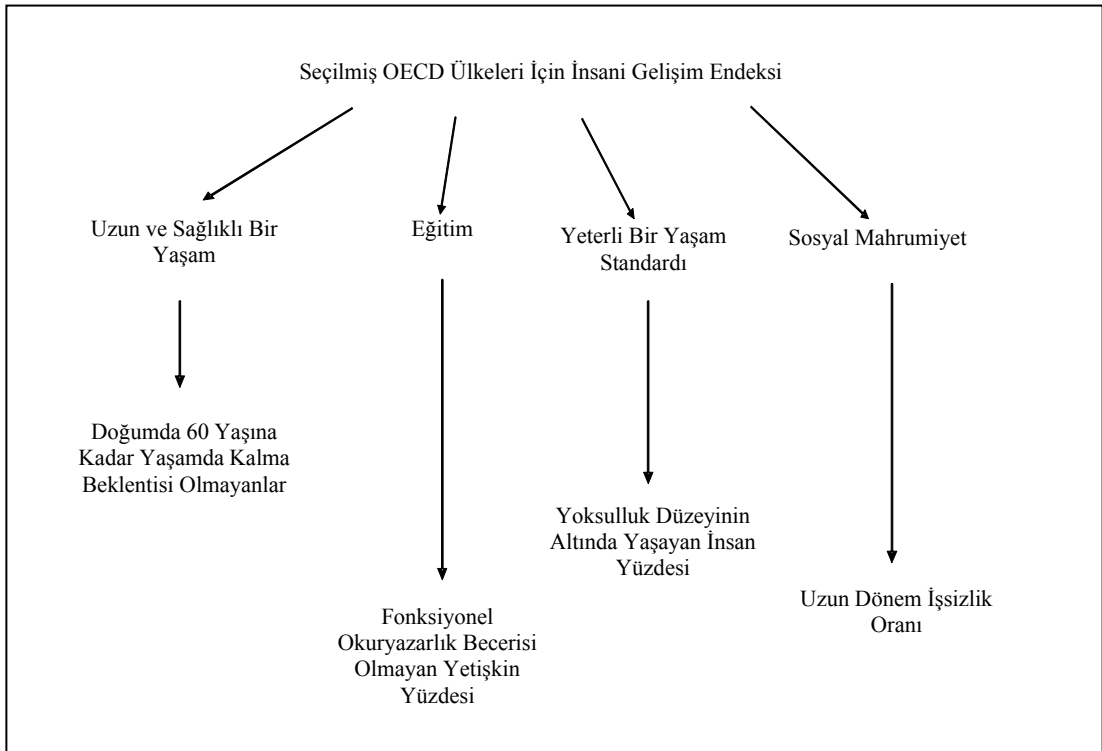
Şekil 3. Gelişmekte Olan Ülkeler İçin İnsani Yoksulluk Endeksi

⁴³ UNDP, **İnsani Kalkınma Raporu Türkiye 2001**, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı Yayınları, (Ankara, 2001), s.54.

3.2. Seçilmiş OECD Ülkeleri İçin İnsani Yoksulluk Endeksi

Seçilmiş OECD ülkeleri için İnsani Yoksulluk Endeksi ölçümünde yaşam beklentisi, eğitim, sosyal dışlanma ve yaşam standardına ilişkin yoksunlukları gösteren dört değişken kullanılmıştır. Doğumda 60 yaşına kadar yaşamda kalma olasılığı yaşam beklentisini, fonksiyonel okuryazarlık becerisi olmayan yetişkin yüzdesi eğitim düzeyini, uzun dönem işsizlik oranı sosyal dışlanmayı ve yoksulluk düzeyinin altında yaşayan nüfusun yüzdesi yaşam standardının göstergesi olarak kullanılmıştır. Fonksiyonel okuryazarlık becerisi olmayan yetişkin yüzdesi, Uluslararası Erişkin Okuryazarlık Araştırması'na göre bir puan alan 16–65 yaş arası yetişkin nüfus oranını göstermektedir.⁴⁴

Seçilmiş OECD ülkeleri için İnsani Yoksulluk Endeksi bileşenlerini ise şu şekilde gösterilebilir.

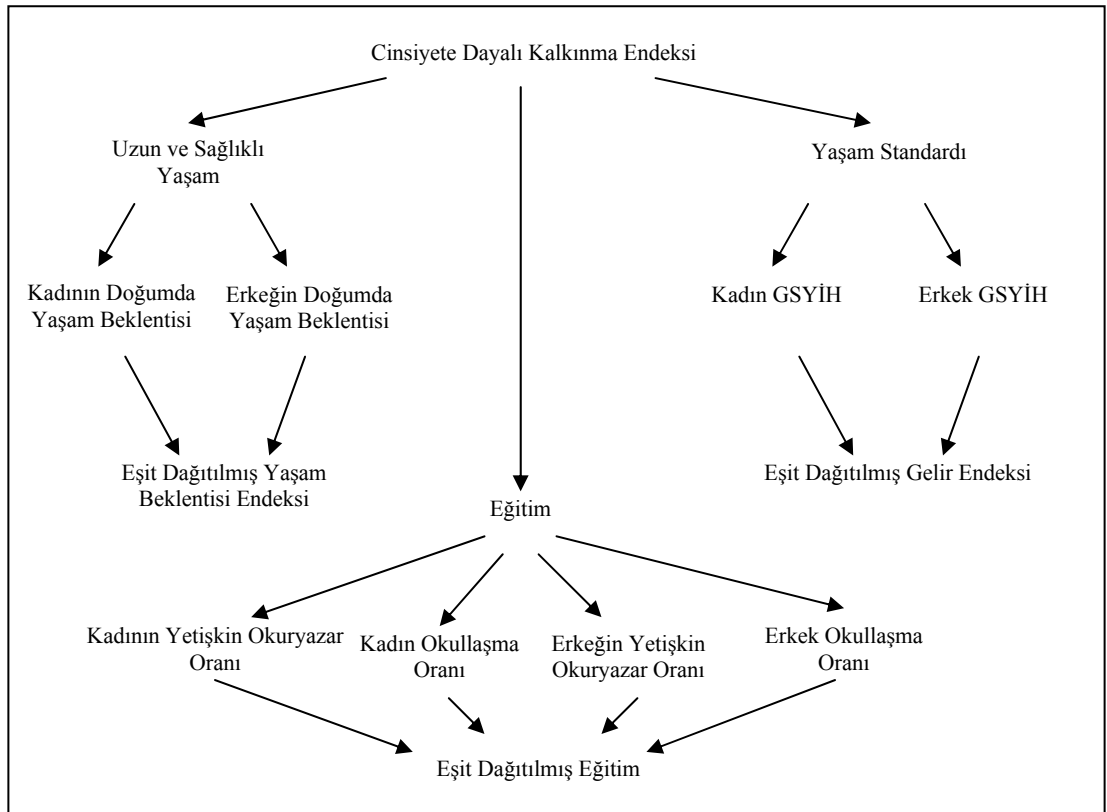

Şekil 4. Seçilmiş OECD Ülkeleri İçin İnsani Yoksulluk Endeksi

⁴⁴ UNDP, İnsani Kalkınma Raporu Türkiye 2001, a.g.e., s.54.

4. Cinsiyete Dayalı Kalkınma Endeksi

İnsani Kalkınma Endeksi'ndeki göstergeler burada da kullanılmıştır. Ancak burada önemli olan kadın ve erkek arasındaki erişim farklılığıdır. İnsani kalkınma kavramı, bir ülkede cinsiyet, ırk, dil, din ayrımı gözetmeksizin tüm grupların yaşam standardının iyileştirilmesi anlamına geldiği göz önüne alınırsa ve kadınların erkeklere göre mağdur durumda olduğu gerçeği altında, bu endeksin önemi ortaya çıkmaktadır. Cinsiyete Dayalı Kalkınma Endeksi'nin oluşumu şu şekilde gösterilebilir.

Şekil 5. Cinsiyete Dayalı Kalkınma Endeksi

Endeks hesaplamasında, ilk önce her alanda kadın ve erkek göstergeleri hesaplanır. İkinci aşamada, eşit dağıtılmış bir endeksi oluşturulur ve son olarak üç endeksin ortalaması alınarak Cinsiyete Dayalı Kalkınma Endeksi oluşturulur.

Bu endekste minimum ve maksimum değerleri gelir ve eğitim endekslerinde İnsani Kalkınma Endeksi ile aynı, yaşam beklentisi endeksinde farklıdır. Yapılan araştırmalar sonucunda, kadınların erkeklere oranla daha uzun bir yaşam sürdürdükleri ortaya çıkmıştır. Bu nedenle yaşam beklentisinde kadınlar için minimum değer 27,5, maksimum değer 87,5 yıldır. Erkeklerde ise minimum değer 22,5, maksimum değer ise 82,5 yıldır.⁴⁵

4.1. Gelir

Gelir endeksi, bir toplumda kadın ve erkek arasındaki ücret farklılığını yansıtmaktadır. Gelirin erkek ve kadına ait payları, tarım dışı ortalama kadın ücretinin, tarım dışı ortalama erkek ücret oranı ve 12 yaş üzeri aktif erkek nüfus yüzdesinin payından hareketle hesaplanmaktadır. Gelir endeksi hesaplanırken, kişi başına düşen reel GSYİH kazanılan gelirin kadın ve erkek nüfus payları ile orantılı olacak şekilde yansıtılmıştır.⁴⁶

4.2. Sağlık

Doğumda yaşam beklentisindeki yükselme, yaşam standardının iyileştiğini ve yaşamın kalitesinin artığını göstermektedir. Bu nedenle, doğumda yaşam beklentisi birçok sosyal göstergeyi yansıtabilmektedir. Toplumda farklı cinsiyetler arasında bir karşılaştırma yapıldığında, kadınların erkeklere oranla daha uzun yaşadıkları görülmektedir. Kadınların erkeklere oranla daha uzun yaşadıkları gerçeği göz önünde bulundurularak, yaşam beklentisinin maksimum ve minimum değerleri daha önce belirttiğimiz şekilde düzenlenmiştir.

4.3. Eğitim

Eğitim endeksi, yetişkin okuryazarlık oranı ve birinci, ikinci ve üçüncü düzeyde(bileşik) okullaşma oranının ortalaması ile hesaplanmaktadır. Bu endeksin farklılığı değişkenlerin farklı ağırlıklarla ortalamaya dahil edilmiş olmasıdır. Endeks

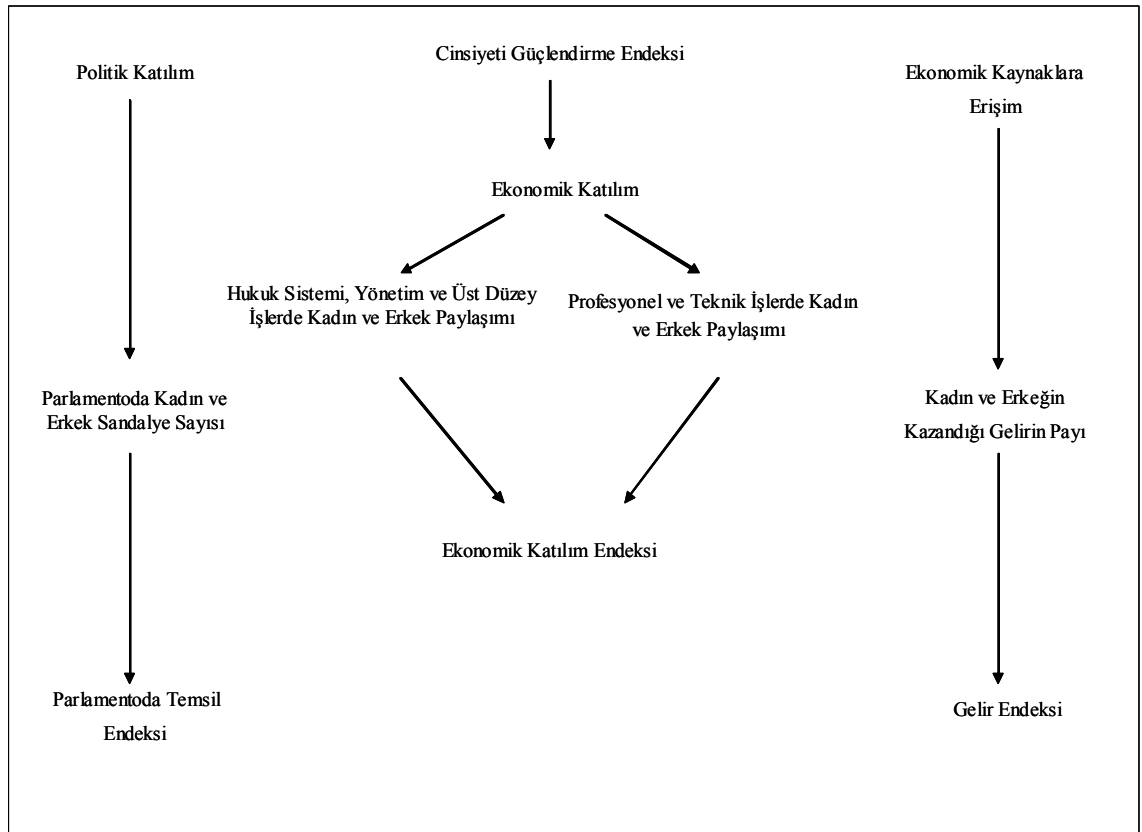
⁴⁵ UNDP, 1998 İnsani Kalkınma Raporu Türkiye, **a.g.e.**, s.103.

⁴⁶ UNDP, İnsani Kalkınma Raporu Türkiye 2001, **a.g.e.**, s.51.

hesabında yetişkin okuryazar oranı 2/3 ağırlıkta ve bileşik okullaşma oranı 1/3 ağırlıkta yer almaktadır. Yetişkin okuryazarlık oranı, günlük yaşamında basit, kısa ifadeleri okuyup yazabilen 15 yaş ve üzeri insanların toplam nüfusa oranını vermektedir. Bileşik okullaşma oranı belirli bir eğitim düzeyinde yaşı dikkate alınmaksızın, okula kayıt olan öğrencilerin o düzeydeki resmi okul yaşındaki nüfusa oranını göstermektedir. Dünya çapında eğitim düzeyi kadınlarda erkeklere oranla daha düşüktür.⁴⁷

5. CİNSİYETİ GÜÇLENDİRME ENDEKSİ

Cinsiyeti Güçlendirme Endeksi'nin göstergeleri diğerlerinden farklıdır. Endeksin genel amacı cinsiyetler arasındaki farklılıkları ölçebilmektir. Cinsiyeti Güçlendirme Endeksi'nin oluşturulmasında kullanılan göstergeler şu şekilde gösterilebilir.

Şekil 6. Cinsiyeti Güçlendirme Endeksi

⁴⁷ UNDP, İnsani Kalkınma Raporu Türkiye 2001, a.g.e., s.53.

Endeks hesaplamasında Cinsiyete Dayalı Kalkınma Endeksi'nde olduğu gibi eşit dağıtımın yüzde karşılıkları alınarak endeks hesaplanır. Bu hesaplama ekonomik katılım, politik temsil gücü ve gelir endekslerinin ortalaması ile hesaplanmaktadır.

5.1. Gelir

Gelir endeksi, kadın ve erkeğin ekonomik kaynaklar üzerindeki kontrol kapasitesini göstermektedir. Bu endeksin hesaplanmasında kadın ve erkeğin kazandığı gelirin payı gösterge olarak kullanılmıştır. Son yıllardaki kalkınma ekonomisinde kadın ve yoksulluk konusu önemle üzerinde durulan bir konu haline gelmiştir. Kadının yaşam standardının ve yaşamına yön çizebilme gücünün yükselmesi öncelikle gelir düzeyine bağlıdır. Kadının ekonomik kaynaklar üzerindeki kontrol kapasitesi yükseldikçe sosyal gücünün de arttığını söyleyebiliriz.

5.2. Ekonomik Katılımcılık

Ekonomik katılım endeksi, toplumda kadın erkek arasındaki ekonomiye katılım ve karar verme gücünü yansıtmaktadır. Bu endeksin hesaplanmasında, hukuk sisteminde, yönetimde ve üst düzey işlerde kadın ve erkeğin durumu ile profesyonel ve teknik işlerde kadın ve erkeğin durumu göz önüne alınmıştır. Bu endeks, üstü düzeydeki sosyal haklardan yararlanma konusunda kadın ve erkek arasındaki eşitsizlikleri yansıtmaması nedeniyle önemli bir yere sahiptir.

5.3. Politik Temsil Gücü

Politik Temsil Gücü Endeksi, politikaya katılım ve karar verme konusunda kadın ve erkek arasındaki eşitlikleri ortaya çıkarmaktadır. Bu endeksin hesaplanmasında, parlamentoda kadın ve erkek sandalye paylaşım oranı dikkate alınmaktadır. Bu gösterge, toplumdaki bir grubun ülke yönetiminde söz sahibi olması ve karar mekanizmalarına katılım gücünü yansıtmaması nedeniyle önemlidir.

Ayrıca, bu gösterge kadınların kendilerini temsil edebilme ve haklarını koruyabilme gücünü belirtmektedir.⁴⁸

6. ENDEKSLERE YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

İnsani kalkınma kavramının giderek önem kazanmasıyla birlikte bu kalkınmanın ne ölçüde başarıya ulaştığı merak edilmiş ve ölçülmeye çalışılmıştır. UNDP, geliştirdiği dört endeksle 1990 yılından itibaren insani kalkınmayı ölçmeye çalışmıştır. Bütün bu endekslerde göstergeler az sayıda tutularak yalınlık amaçlanmıştır. Bu açıdan bakıldığında ölçümler oldukça yeterlidir. Ancak, bu endekslerin amaca ne ölçüde uyduğu da tartışıla gelen bir konudur.

İnsani Kalkınma Endeksi'nde sadece eğitim, sağlık ve gelir kriterlerinin hesaplamaya dahil edilmesi çeşitli eleştirilere neden olmuştur. Çünkü İnsani Kalkınma Endeksi faydalı ve kolay kullanılabilir olsa da sonuç olarak sayısal bir özet niteliğindedir ve bütün bu türde sayılaştırmalarda olduğu gibi, ölçüm sorunlarından arındırılması, güç elde edilebilir verilere dayanır. Tartışılan konu ülkeden ülkeye veya sektörden sektöre önemli farkları içeren istatistikî yanlış paylarının da dikkate alınmasının zorunluluğudur. Örneğin; hesaplamalardaki veri yetersizliği - özellikle Türkiye'de olduğu gibi kayıt dışı ekonominin varlığı halinde- ya da verilerin güncellenmesi durumunda ülke sıralamaları değişebilmektedir⁴⁹.

Merih'e göre; İnsani Gelişme Endeksi, anlamsız, tutarsız, gereksiz, yanlış ve yetersiz bir sıralama tekniğiyle hazırlanmıştır. İnsani Kalkınma Raporu'nda genel olarak 24 parametre bloğundan oluşmaktadır. Ancak, İnsani Kalkınma Endeksi'nde sadece birincisi sıralamayı oluşturmaktadır. Suçluluk, boşanma, intihar, uyuşturucu kullanımı gibi istatistikler dikkate alınmamıştır. Ayrıca endeksler farklı boyutları yansıtır ve matematik biliminde boyutların ortalaması alınmaz⁵⁰.

⁴⁸ UNDP, **Human Development Report 1995**, (New York: Oxford University Press, 1991), s.82.

⁴⁹ Orhan Güvenen, "Bir İstatistikçi Gözüyle: UNDP İnsanca Gelişme Raporu", İnsanca Gelişme I. Türkiye Konferansı(Rapor), (Ankara, 1992), s.34.

⁵⁰ Kutlu Merih, **UNDP İnsani Gelişme Raporu Skandalı**, <http://eylem.com/hdr2002.htm> (Erişim Tarihi: 30.08.2006)

Sen'e göre de gelecekteki belirsizlikler, İnsani Kalkınma Endeksi'nin başarıya ulaşmasını engellemektedir. Birkaç noktayla bu görüş şöyle özetlenebilir.⁵¹

—İnsani Kalkınma Endeksini çok fazla benimsemek bir hata olabilir. Endeks kullanılabilir olmasına rağmen, insani kalkınma sadece bu endeksteki göstergelerde başarılı olmakla değil, genel olarak ekonomik kalkınmada benimsenen hedeflere ulaşmakla kendiliğinden gerçekleşecek bir olgudur.

—İnsani kalkınma teorisinin içinin tam olarak doldurulamamış olması, bu endeksin ne ölçüde başarıya ulaştığını test etmeyi zorlaştırmaktadır.

—Yeni problemlerle karşılaşabilecek ekonomilerin, gerçeklere ne kadar duyarlı olabilecekleri belirsizliğini korumaktadır.

—Endekste demokrasinin etkisi daha güçlü bir konuma getirilmelidir.

Genel olarak bu eleştirilere, endeksi hazırlayan UNDP İnsani Kalkınma Endeksi'nin, insani kalkınmayı ölçmeye çalışan genel ve basit bir endeks olduğunu ve insani kalkınmayı ölçmeye çalışan diğer endekslerle (İnsani Yoksulluk Endeksi, Cinsiyete Dayalı Kalkınma Endeksi ve Cinsiyeti Güçlendirme Endeksi) birlikte yorumlanmasının ülkeler açısından daha sağlıklı sonuçlar vereceğini savunan bir bakış açısıyla cevap vermeye çalışmaktadır.

⁵¹ Amartya Sen, "A Decade of Human Development", **Journal of Human Development** C.1, S.1, (2000), s.22-23.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN İNSANİ KALKINMA VE İNSANİ YOKSULLUK DÜZEYİNİN SEÇİLMİŞ ÜLKELER İLE KARŞILAŞTIRILMASI

Bu bölümde; 1990 yılından itibaren, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından hazırlanan İnsani Kalkınma Raporları (İKR) ve bu raporlarda oluşturulan İnsani Kalkınma Endeksi (İKE) değerleri yardımıyla Türkiye’nin insani kalkınma performansı değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1. TÜRKİYE İÇİN ENDEKS DEĞERİNİN YILLAR İTİBARIYLA GELİŞİMİ

Türkiye’nin insani kalkınma performansı değerlendirilmeden önce, İKE hesaplamasında yapılan değişikliğin etkilerini göstermek gerekmektedir. Daha önceki bölümde bahsedildiği gibi 1999 yılı İnsani Kalkınma Raporu’nda, İnsani Kalkınma Endeksi’nde formül değişikliğine gidilmiştir. İnsani Kalkınma Raporu Türkiye 2001 ulusal raporunda bu değişikliğin endeks değerine etkisi Tablo 5’te gösterilmiştir.⁵²

Tablo 5. Eski ve Yeni Formülle Türkiye’nin İnsani Kalkınma Endeks Değeri

RAPORLAR	HDI (Eski Formül)	HDI (Yeni Formül)
1995 Raporu	0,792	0,696
1996 Raporu	0,711	0,689
1997 Raporu	0,772	0,711
1998 Raporu	0,782	0,714

Tabloda da görüldüğü gibi, formül değişikliği nedeniyle Türkiye’nin İKE değerleri azalmıştır. 1998 yılında eski formüle göre 0,782 olan endeks değeri, yeni formülün kullanılmasıyla birlikte 0,068 puan değer kaybederek 0,714’e düşmüştür.

⁵² UNDP, Human Development Report Turkey 2001, **a.g.e.**, s.4

1999 yılında yapılan formül değişikliği sonrasında 1965'ten itibaren beşer yıllık trenlerle Türkiye'nin İKE değeri bakımından gelişimi Tablo 6'da incelenmiştir.

Tablo 6. Türkiye İçin İnsani Kalkınma Endeksinin Gelişimi ve Sıralaması

YILLAR	İKE DEĞERİ	SIRALAMA SIRA/ÜLKE SAYISI	SEVİYE
1965	0,438	-	Düşük
1970	0,480	-	Düşük
1975	0,587	56/102	Orta
1980	0,610	64/113	Orta
1985	0,646	68/121	Orta
1990	0,678	79/136	Orta
1995	0,709	75/145	Orta
2000	0,732	85/174	Orta
2005	0,750	94/177	Orta

Kaynak: UNDP İnsani Kalkınma Raporlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

1965 yılında Türkiye'nin İKE değeri 0,438 ile düşük insani kalkınma seviyesinde iken 1975 yılında orta insani kalkınma seviyesine yükselmiştir. 1965–2005 yılları arasında Türkiye'nin İKE değeri 0,312 değerinde artış göstermiştir.

Türkiye'nin yıllar itibariyle İKE değerinin artmasına rağmen sıralaması düşerek 2005 yılında 94. sırada yer almıştır. Bunun sebebi, tablodan da anlaşılacağı gibi, İKE değeri hesaplanan ülke sayısının artmasıdır.

2. TÜRKİYE İÇİN YILLAR İTİBARIYLA İKE GÖSTERGELERİNİN GELİŞİMİ

İKE'yi oluşturan göstergelere bakıldığında, 1965–2005 yılları arasında doğumda yaşam beklentisi 15 yıl yükselmiştir. Yetişkin okuryazarlık oranı aynı dönemde %53'ten %88,3'e yükselmiştir. Okullaşma oranı ise 1965'te %44,9 iken, 2005 yılında %68 olmuştur. Satın alma gücü paritesine göre kişi başına GSYİH ise; aynı dönemde 791 dolardan, 6.772 dolara yükselmiştir. Bunu beşer yıllık trendler göz önüne alınarak bir tablo yardımıyla gösterebiliriz.

Tablo 7. Yıllar İtibariyle Türkiye'nin İnsani Kalkınma Göstergeleri

YILLAR	Doğumda Yaşam Beklentisi (yıl)	Yetişkin Okuryazarlık Oranı (%)	Okullaşma Oranı (yıl)	Kişi Başına GSYİH (SGP/\$)
1965	53	53	44,9	791
1970	56,1	57	50,6	927
1975	59,9	63,3	50,9	1.523
1980	61,9	68,7	51,1	2.252
1985	64	74,1	56,4	3.340
1990	66,3	78	58,4	4.213
1995	68,1	82	62,4	5.620
2000	69,8	85,1	62	6.974
2005	68,7	88,3	68	6.772

Kaynak: UNDP İnsani Kalkınma Raporlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye'nin İKE ve dolayısıyla alt göstergelerinde ne kadar başarılı olduğunu daha iyi görebilmek için seçilmiş bazı ülkelerle birlikte bir değerlendirilmeye gidilmesi daha doğru sonuçlar verecektir.

2.1. İnsani Kalkınma Endeksi Sıralaması ve GSYİH Açısından, Seçilmiş Ülkeler ve Türkiye

Bu bölümde Türkiye'nin kişi başı GSYİH'daki gelişimi; insani kalkınma düzeyi en yüksek on ülke, insani kalkınma düzeyi Türkiye'ye yakın on ülke, Avrupa Birliği'ne üye ülkeler ve Avrupa Birliği'ne aday ülkeler ile birlikte değerlendirilmeye çalışılacaktır.

2.1.1. İnsani Kalkınma Düzeyi En Yüksek On Ülke Ve Türkiye'nin GSYİH Açısından Değerlendirilmesi

Tablo 8. İnsani Kalkınma Düzeyi En Yüksek On Ülke ve Türkiye İKE Sıralaması ve Kişi Başı GSYİH

ÜLKE	İGE SIRALAMASI (2005 raporu)	KİŞİ BAŞI GSYİH (2003 verileri)	ORTALAMA KİŞİ BAŞI GSYİH YILLIK BÜYÜME ORANLARI	
			1975–2003	1990–2003
Norveç	1	37.670	2,8	2,9
İzlanda	2	31.243	1,7	2,1
Avustralya	3	29.632	1,9	2,6
Lüksemburg	4	62.298	3,9	3,6
Kanada	5	30.677	1,6	2,3
İsveç	6	26.750	1,6	2,0
İsviçre	7	30.552	1,0	0,5
İrlanda	8	37.738	4,5	6,7
Belçika	9	28.335	1,9	1,8
ABD	10	37.562	2,0	2,1
Türkiye	94	6.772	1,8	1,3

Kaynak: UNDP İnsani Kalkınma Raporu 2005'ten yararlanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye, insani kalkınma düzeyi en yüksek on ülke ile 1975 – 2003 ve 1990 - 2003 yılları arasında kişi başına GSYİH büyümelerine göre karşılaştırıldığında, oldukça düşük bir performans sergilemektedir. Türkiye'nin gelişmekte olan bir ülke olduğu gerçeği göz önüne alınırsa bu sonuç çok şaşırtıcı değildir. Ancak, gelişmekte olan bir ülkenin daha yüksek büyüme oranlarını yakalaması gerektiği gerçeği de yadsınamaz.

2.1.2. İnsani Kalkınma Düzeyi Türkiye'ye Yakın Olan On Ülke ve Türkiye'nin GSYİH Açısından Değerlendirilmesi

Tablo 9. İnsani Kalkınma Düzeyi Türkiye'ye Yakın On Ülke ve Türkiye, İKE Sıralaması ve Kişi Başı GSYİH

ÜLKE	İGE SIRALAMASI	KİŞİ BAŞI GSYİH (2003 verileri)	ORTALAMA KİŞİ BAŞI GSYİH YILLIK BÜYÜME ORANLARI	
			1975-2003	1990-2003
Ürdün	90	4.320	0,3	0,9
Belize	91	6.950	3,1	2,2
Fuji	92	5.880	0,7	1,8
Srilanka	93	3.778	3,4	3,3
Türkiye	94	6.772	1,8	1,3
Dominik Cumhuriyeti	95	6.823	2,0	4,0
Maldivler	96	-	-	4,7
Türkmenistan	97	5.938	-3,0	-1,3
Jamaika	98	4.104	0,4	-
İran	99	6.995	-0,3	2,1

Kaynak: UNDP İnsani Kalkınma Raporu 2005'ten yararlanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye, insani kalkınma düzeyi kendisine yakın on ülke ile 1975 – 2003 ve 1990 – 2003 yılları arasında kişi başı GSYİH büyümelerine göre karşılaştırıldığı, düşük bir performans sergilemektedir. Türkiye'nin 1994 ve 1999 yıllarında kişi başı GSYİH'da yaşadığı sırasıyla %5,2 ve %5,6'lık gerileme ve 2001 yılında yaşanan krizle beraber kişi başına GSYİH'nın %9,8 gerileyerek 6.820 dolardan 6.151 dolara düşmesi, gelir endeksinin yavaş büyümesinin en önemli sebeplerindendir.⁵³ Eğer Türkiye bu dönem içinde insani kalkınma düzeyinde yakın olduğu ülkelerle aynı veya daha fazla ortalama yıllık büyüme gerçekleştirmiş olsaydı, 2005 İKR'de daha üst sıralarda yer alabilirdi.

⁵³ DPT, **Temel Ekonomik ve Sosyal Göstergeler**, (Ankara: DPT Yayınları, 2005), s.6.

2.1.3. AB Üyesi Ülkeler ve Türkiye'nin GSYİH Açısından Değerlendirilmesi

Tablo 10. AB Üyesi Ülkeler ve Türkiye, İKE Sıralaması ve Kişi Başı GSYİH

ÜLKE	İGE SIRALAMASI (2005 raporu)	KİŞİ BAŞI GSYİH (2003 verileri)	ORTALAMA KİŞİ BAŞI GSYİH YILLIK BÜYÜME ORANLARI	
			1975-2003	1990-2003
Lüksemburg	4	62.298	1,9	2,6
İsveç	6	26.750	1,6	2,0
İrlanda	8	37.738	4,5	6,7
Belçika	9	28.335	1,9	1,8
Hollanda	12	29.371	1,8	2,1
Finlandiya	13	27.619	2,0	2,5
Danimarka	14	31.465	1,6	1,9
İngiltere	15	27.147	2,1	2,5
Fransa	16	27.677	1,7	1,6
Avusturya	17	30.094	2,1	1,8
İtalya	18	27.119	2,0	1,5
Almanya	20	27.756	2,0	1,8
İspanya	21	22.391	2,2	2,4
Yunanistan	24	19.954	1,0	2,1
Slovenya	26	19.150	-	3,1
Portekiz	27	18.126	2,8	2,2
Kıbrıs	29	18.776	4,6	3,2
Çek Cumh.	31	16.357	-	1,5
Malta	32	17.633	4,3	3,3
Macaristan	35	14.584	1,1	2,6
Polonya	36	11.379	-	4,2
Estonya	38	13.539	0,4	3,3
Litvanya	39	11.702	-	0,5
Slovakya	42	13.494	0,5	2,4
Letonya	48	10.270	-	2,2
Türkiye	94	6,772	1,8	1,3

Kaynak: UNDP İnsani Kalkınma Raporu 2005'ten yararlanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye, AB üyesi ülkeler ile 1975 – 2003 ve 1990 – 2003 yılları arasında kişi başı GSYİH büyümelerine göre karşılaştırıldığında, oldukça düşük bir performans sergilemiştir. AB üyesi ülkeler içinde Lüksemburg satın alma gücü paritesine göre kişi başı GSYİH'da 62.298 dolar ile birinci sırada, Letonya ise 10.270 dolar ile sonuncu sıradadır. Türkiye 6.772 ile en düşük gelire sahip AB üyesi ülke

Letonya'nın 3.498 dolar gerisinde kalmıştır. Bu durum Türkiye'nin gelir bakımından AB üyesi ülkelerin oldukça gerisinde olduğunu göstermektedir.

2.1.4. AB'ye Aday Olan Diğer Ülkeler ve Türkiye'nin Kişi Başı GSYİH Açısından Değerlendirilmesi

Tablo 11. AB'ye Aday Olan Diğer Ülkeler ve Türkiye, İKE Sıralaması ve Kişi Başı GSYİH

ÜLKE	SIRA	GSYİH	1975-2003	1990-2003
Hırvatistan	45	11.080	-	2,1
Bulgaristan	55	7.731	0,3	0,6
Makedonya	59	6.794	-	-0,7
Romanya	64	7.277	-0,8	0,6
Türkiye	94	6,772	1,8	1,3

Kaynak: UNDP İnsani Kalkınma Raporu 2005'ten yararlanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye, AB'ye aday olan diğer ülkeler ile 1975 – 2003 ve 1975 – 2003 yılları arasında kişi başına GSYİH büyümelerine göre karşılaştırıldığında, daha yüksek bir performans sergilemiştir. Ancak, kişi başına GSYİH değerlerine baktığımızda ise diğer aday ülkelerden daha düşük bir seviyede bulunmaktadır. 1990 – 2003 yılları arasındaki büyüme oranında devam edilmesi durumunda Türkiye'nin yakın gelecekte kişi başı GSYİH değerinde bu ülkeleri yakalayabileceği tahmin edilmektedir.

2.2. İnsani Kalkınma Endeksi Sıralaması ve Doğumda Yaşam Beklentisi Açısından, Seçilmiş Ülkeler ve Türkiye

Bu bölümde Türkiye'nin doğumda yaşam beklentisi açısından gelişimi; İnsani kalkınma düzeyi en yüksek on ülke, insani kalkınma düzeyi Türkiye'ye yakın on ülke, AB'ye üye ülkeler ve AB'ye aday ülkeler ile birlikte değerlendirilmeye çalışılacaktır.

2.2.1. İnsani Kalkınma Düzeyi En Yüksek On Ülke ve Türkiye'nin Doğumda Yaşam Beklentisi Açısından Değerlendirilmesi

Tablo 12 . İnsani Kalkınma Düzeyi En Yüksek On Ülke ve Türkiye, İKE Sıralaması ve Doğumda Yaşam Beklentisi

ÜLKE	SIRA	DOĞUMDA YAŞAM BEKLENTİSİ	
		1970–1975	2000–2005
Norveç	1	74,4	79,3
İzlanda	2	74,3	80,6
Avustralya	3	71,7	80,2
Lüksemburg	4	70,7	78,4
Kanada	5	73,2	79,9
İsveç	6	74,7	80,1
İsviçre	7	73,8	80,5
İrlanda	8	71,3	77,7
Belçika	9	71,4	78,8
ABD	10	71,5	77,3
Türkiye	94	57,0	68,6

Kaynak: UNDP İnsani Kalkınma Raporu 2005'ten yararlanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye'de doğumda yaşam beklentisi yıllar itibariyle artmış olmasına karşın, insani kalkınma düzeyi en yüksek on ülkeye göre hala çok geridedir. Bu on ülkeden en yüksek doğumda yaşam beklentisine sahip ülke İzlanda(80,6 yıl), en düşük doğumda yaşam beklentisine sahip ülke ise ABD(77,3 yıl)'dır. Ancak, Türkiye'nin doğumda yaşam beklentisi 68,8 yıl ile ABD'nin neredeyse 10 yıl gerisindedir.

2.2.2. İnsani Kalkınma Düzeyi Türkiye'ye Yakın Olan On Ülke ve Türkiye'nin Doğumda Yaşam Beklentisi Açısından Değerlendirilmesi

Tablo 13. İnsani Kalkınma Düzeyi Türkiye'ye Yakın On Ülke ve Türkiye, İKE Sıralaması ve Doğumda Yaşam Beklentisi

ÜLKE	SIRA	DOĞUMDA YAŞAM BEKLENTİSİ	
		1970–1975	2000–2005
Ürdün	90	56,5	71,2
Belize	91	67,6	71,9
Fuji	92	60,6	67,8
Srilanka	93	63,1	73,9
Türkiye	94	57,0	68,6
Dominik Cumhuriyeti	95	59,7	67,1
Maldivler	96	51,7	66,3
Türkmenistan	97	59,2	62,4
Jamaika	98	69,0	70,7
İran	99	55,2	70,2

Kaynak: UNDP İnsani Kalkınma Raporu 2005'ten yararlanılarak hazırlanmıştır.

Ürdün, Belize, Srilanka, Jamaika, İran gibi Türkiye'ye yakın sıralarda bulunan ülkelerde doğumda yaşam beklentisi daha yüksektir. Türkiye'nin doğumda yaşam beklentisini bu ülkelerin daha üstüne çıkarması, İKE sıralamasında Türkiye'yi daha üst sıralara taşıyacaktır.

2.2.3. AB Üyesi Ülkeler ve Türkiye'nin Doğumda Yaşam Beklentisi Açısından Değerlendirilmesi

Tablo 14. AB Üyesi Ülkeler ve Türkiye, İKE Sıralaması ve Doğumda Yaşam Beklentisi

ÜLKE	SIRA	DOĞUMDA YAŞAM BEKLENTİSİ	
		1970–1975	2000–2005
Lüksemburg	4	70,7	78,4
İsveç	6	74,7	80,1
İrlanda	8	71,3	77,7
Belçika	9	71,4	78,8
Hollanda	12	74,0	78,3
Finlandiya	13	70,7	78,4
Danimarka	14	73,6	77,1
İngiltere	15	72,0	78,3
Fransa	16	72,4	79,4
Avusturya	17	70,6	78,9
İtalya	18	72,1	80,0
Almanya	20	71,0	78,7
İspanya	21	72,9	79,5
Yunanistan	24	72,3	78,2
Slovenya	26	69,8	76,3
Portekiz	27	68,0	77,2
Kıbrıs	29	71,4	78,5
Çek Cumh.	31	70,1	75,5
Malta	32	70,7	78,3
Macaristan	35	69,3	72,6
Polonya	36	70,5	74,3
Estonya	38	70,5	71,2
Litvanya	39	71,3	72,2
Slovakya	42	70,0	74,0
Letonya	48	70,1	71,4
Türkiye	94	57,0	68,6

Kaynak: UNDP İnsani Kalkınma Raporu 2005'ten yararlanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye'nin doğumda yaşam beklentisi AB üyesi bütün ülkelerin gerisinde kalmıştır. AB üyesi ülkeler içinde İsveç 80,1 yıl ile doğumda yaşam beklentisinde ilk sırada, Estonya ise 71,2 yıl ile doğumda yaşam beklentisinde son sırada yer almaktadır. Türkiye 68,6 yıl doğumda yaşam beklentisi ile Estonya'nın 2,6 yıl gerisinde kalmıştır.

2.2.4. AB'ye Aday Olan Diğer Ülkeler ve Türkiye'nin Doğumda Yaşam Beklentisi Açısından Değerlendirilmesi

Tablo 15. AB'ye Aday Olan Diğer Ülkeler ve Türkiye, İKE Sıralaması ve Doğumda Yaşam Beklentisi

ÜLKE	SIRA	1970–1975	2000–2005
Hırvatistan	45	69,6	74,9
Bulgaristan	55	71,0	72,1
Makedonya	59	67,5	73,7
Romanya	64	69,2	71,3
Türkiye	94	57,0	68,6

Kaynak: UNDP İnsani Kalkınma Raporu 2005'ten yararlanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye, AB'ye aday olan diğer dört ülkenin hepsinden daha düşük bir doğumda yaşam beklentisine sahiptir. Bu dört ülkeden en düşük doğumda yaşam beklentisine sahip Romanya bile 71,3 yıllık beklenti ile Türkiye'nin 2,7 yıl daha önündedir.

2.3. İnsani Kalkınma Endeksi Sıralaması ve Eğitim Açısından, Türkiye ve Seçilmiş Ülkeler

Bu bölümde Türkiye'nin doğumda eğitim düzeyi açısından gelişimi, insani kalkınma düzeyi en yüksek on ülke, insani kalkınma düzeyi Türkiye'ye yakın on ülke, AB'ye üye ülkeler ve AB'ye aday ülkeler ile birlikte değerlendirilmeye çalışılacaktır.

2.3.1. İnsani Kalkınma Düzeyi En Yüksek On ülke Ve Türkiye'nin Eğitim Açısından Değerlendirilmesi

Türkiye'nin 1965 yılında %53 olan yetişkin okuryazar oranı %35 artış sağlayarak 2005 yılında %88,3'e yükselmiştir. Ancak, insani kalkınma düzeyi en yüksek olan ilk on ülkede bu oran %100'dür. Bileşik okullaşma oranında da durum çok farklı değildir. 1965 yılında %44,9 olan bileşik okullaşma oranı %23,1 artış

sağlayarak %68'e yükselmiştir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'nin daha çok aşama kaydetmesi gerektiği açıkça görülmektedir.

Tablo 16. İnsani Kalkınma Düzeyi En Yüksek On Ülke Ve Türkiye, İKE Sıralaması ve Eğitim Endeksi

ÜLKE	SIRA	OKURYAZARLIK ORANI(%)	BİLEŞİK OKULLAŞMA ORANI(%)	EĞİTİM ENDEKSİ
Norveç	1	100	100	0,99
İzlanda	2	100	96	0,98
Avustralya	3	100	100	0,99
Lüksemburg	4	100	88	0,95
Kanada	5	100	94	0,97
İsveç	6	100	100	0,99
İsviçre	7	100	90	0,96
İrlanda	8	100	93	0,97
Belçika	9	100	100	0,99
ABD	10	100	93	0,97
Türkiye	94	88,3	68	0,82

Kaynak: UNDP İnsani Kalkınma Raporu 2005'ten yararlanılarak hazırlanmıştır.

2.3.2. İnsani Kalkınma Düzeyi Türkiye'ye Yakın Olan On Ülke ve Türkiye'nin Eğitim Açısından Değerlendirilmesi

Türkiye'nin İKE değerinde eğitimin katkısı 1965 – 2005 yılları arasında çok az da olsa bir artış göstermiştir. Ancak, İKE sıralamasında Türkiye'den daha alt sıralarda bulunan ülkelerin bir kısmı daha yüksek eğitim endeksi değerlerine sahiptir.

Tablo 17. İnsani Kalkınma Düzeyi Türkiye'ye Yakın On Olan On Ülke ve Türkiye, İKE Sıralaması ve Eğitim Endeksi

ÜLKE	SIRA	OKURYAZARLIK ORANI (%)	BİLEŞİK OKULLAŞMA ORANI (%)	EĞİTİM ENDEKSİ
Ürdün	90	89,9	78	0,86
Belize	91	76,9	77	0,77
Fuji	92	92,9	73	0,86
Srilanka	93	90,4	69	0,83
Türkiye	94	88,3	68	0,82
Dominik Cumhuriyeti	95	87,7	76	0,84
Maldivler	96	97,2	75	0,90
Türkmenistan	97	98,8	-	0,91
Jamaika	98	87,6	74	0,83
İran	99	77,0	69	0,74

Kaynak: UNDP İnsani Kalkınma Raporu 2005'ten yararlanılarak hazırlanmıştır.

2.3.3. AB Üyesi Ülkeler ve Türkiye'nin Eğitim Açısından Değerlendirilmesi

Türkiye, AB üye ülkeleri ile eğitim endeksi açısından karşılaştırıldığında, oldukça düşük bir seviyededir. AB üyesi ülkeler içinde İsveç, Belçika, Hollanda, Finlandiya, Danimarka ve İngiltere 0,99'luk değerle eğitim endeksinde birinci sırayı paylaşmışlardır. Malta ise 0,85 ile eğitim endeksinde AB üyesi ülkeler içinde en düşük değere sahiptir. Türkiye 0,82 ile AB üyesi bütün ülkelerden daha düşük bir eğitim endeksi değerine sahiptir.

Tablo 18. AB Üyesi Ülkeler ve Türkiye, İKE Sıralaması ve Eğitim Endeksi

ÜLKE	SIRA	OKURYAZARLIK ORANI (%)	BİLEŞİK OKULLAŞMA ORANI(%)	EĞİTİM ENDEKSİ
Lüksemburg	4	99	88	0,95
İsveç	6	99	100	0,99
İrlanda	8	99	93	0,97
Belçika	9	99	100	0,99
Hollanda	12	99	99	0,99
Finlandiya	13	99	100	0,99
Danimarka	14	99	100	0,99
İngiltere	15	99	100	0,99
Fransa	16	99	92	0,97
Avusturya	17	99	89	0,96
İtalya	18	98,5	87	0,95
Almanya	20	99	89	0,96
İspanya	21	97,7	94	0,97
Yunanistan	24	91	92	0,97
Slovenya	26	99	95	0,98
Portekiz	27	92,5	94	0,97
Kıbrıs	29	96,8	78	0,91
Çek Cumh.	31	99	89	0,96
Malta	32	87,9	79	0,85
Macaristan	35	99	89	0,96
Polonya	36	99	90	0,96
Estonya	38	99	92	0,97
Litvanya	39	99	94	0,97
Slovakya	42	99	90	0,96
Letonya	48	99	90	0,96
Türkiye	94	88,3	68	0,82

Kaynak: UNDP İnsani Kalkınma Raporu 2005'ten yararlanılarak hazırlanmıştır.

2.3.4. AB'ye Aday Olan Diğer Ülkeler ve Türkiye'nin Eğitim Açısından Değerlendirilmesi

Türkiye eğitim endeksi değerinde AB adayları diğer ülkelerden geridedir. Okullaşma oranı açısından çok fazla bir fark olmamasına rağmen, okuryazarlık oranında neredeyse bütün ülkelerle %10'luk bir fark vardır.

Tablo 19. AB'ye Aday Olan Diğer Ülkeler ve Türkiye, İKE Sıralaması ve Eğitim Endeksi

ÜLKE	SIRA	OKURYAZARLIK ORANI(%)	OKULLAŞMA ORANI(%)	EĞİTİM ENDEKSİ
Hırvatistan	45	98,1	75	0,90
Bulgaristan	55	98,2	78	0,91
Makedonya	59	96,1	70	0,87
Romanya	64	97,3	72	0,89
Türkiye	94	88,3	68	0,82

Kaynak: UNDP İnsani Kalkınma Raporu 2005'ten yararlanılarak hazırlanmıştır.

2.4. Alt Endekslerin İnsani Kalkınma Endeksi İçindeki Payları

İKE'yi oluşturan endekslerin İKE içerisindeki paylarına bakacak olursak; Türkiye'nin 1965 yılı İKE'sinin %34'ü doğumda yaşam beklentisi endeksi, %34'ü eğitim endeksi ve %32'si gelir endeksinden oluşmaktaydı. 2005 yılında ise; İKE değerinin %32,5 doğumda yaşam beklentisi endeksi, %36,5'i eğitim endeksi ve %31'i gelir endeksinden oluşmaktadır. Buna göre 1965–2005 yılları arasında yaşam beklentisi ve gelir endekslerinin ağırlığı azalırken eğitim endeksinin ağırlığı artmıştır.

Alt endekslerle ilgili yapılan bu analizden anlaşılacağı üzere; İKE sıralamasında Türkiye'nin sıralama değişikliklerinde kendi performansı kadar yakın değerlere sahip ülkelerin performansları da oldukça önemlidir. Geçmiş 40 yılda Türkiye'nin İKE değeri mutlak olarak artmasına rağmen sıralamada gerilemesi benzer İKE değerine sahip olan ülkelerin daha iyi performans göstererek İKE değerlerini Türkiye'den artırmalarından kaynaklanmaktadır.

2001 Türkiye İnsani Kalkınma Raporundan, 1975–1998 yılları arasında ülkelerin İKE ve alt endekslerindeki değişikliklerin İKE'ye olan katkısını incelenmiştir. Bu çalışmada tüm ülkeler için ortalama değişkenler gösterilmiş, herhangi bir alt endeksin İKE'ye katkısı hesaplanırken diğer alt endeksler sabit tutulmuştur. Buna göre, yetişkin okur yazar oranındaki %1'lik artış, İKE'de 0,002'lik bir artışa; okullaşma oranındaki %1'lik bir artış İKE'de 0,001'lik bir artışa ve yaşam

beklentisindeki 1 yıllık bir artış ise İKE’de 0,006’lık bir artışa neden olmaktadır. 1998 yılında kişi başı GSYİH’deki 1.000 dolarlık bir artış İKE’yi 0,008 arttırırken, 2005 yılında aynı artış İKE’yi 0,004 oranında yükseltmektedir. Bunun sebebi; gelir endeksinin GSYİH’nın logaritması alınarak hesaplanmasıdır.

Tablo 20. Seçilmiş Gelişme Hedeflerinin Karşılaştırmalı Etkisi

Yetişkin Okur Yazar Oranında % 1 artış		0,002
Okullaşma Oranında % 1 artış		0,001
Doğumda Yaşam Beklentisi 1 yıl artış		0,006
Kişi Başı GSYİH’da 1000 \$ artış	1998	0,008
	1999	0,006
	2005	0,004
	2009	0,003

Kaynak: İnsani Kalkınma Raporu Türkiye 2001, a.g.e., s.14

2.5. Türkiye’nin Bölgeler ve İller İtibariyle İnsani Kalkınma Endeks Değerleri

Türkiye’nin bölgeler itibariyle İKE değerleri 2001 İKR Türkiye’de verilmiştir. Bu çalışmada, insani kalkınmada en yüksek endeks değerini 0,801 ile Marmara Bölgesi almıştır. Kişi başı GSYİH ve eğitim değerlerinin özellikle bu bölgede çok yüksek olmasının etkisi oldukça fazladır.

Tablo 21 – Bölgeler İtibariyle İKE Değerleri

BÖLGE	1975	1997	DEĞİŞİM
Marmara	0,627	0,801	0,174
Ege	0,573	0,757	0,184
İç Anadolu	0,549	0,736	0,187
Akdeniz	0,528	0,713	0,185
Karadeniz	0,504	0,694	0,190
Güneydoğu Anadolu	0,447	0,612	0,165
Doğu Anadolu	0,446	0,612	0,166
TÜRKİYE	0,530	0,720	0,190

Kaynak: İnsani Kalkınma Raporu Türkiye 2001, a.g.e., s.14

1975–1997 yılları arasında en büyük atılımı Karadeniz ve İç Anadolu Bölgesi yapmıştır. Bu süre içinde Karadeniz Bölgesi 0,504 endeks değerinden, 0,694'e yükselerek 0,190'lık bir artış; İç Anadolu Bölgesi ise 0,549 endeks değerinden, 0,736'ya yükselerek 0,187'lik bir artış sağlamıştır.

İKR Türkiye 2001 ve 2004'de, Türkiye'nin iller itibariyle insani gelişme değerleri yer almaktadır. 2001 İKR Türkiye'de; 81 ilimizden 5'i (Kocaeli, Yalova, İstanbul, Bursa ve İzmir) yüksek insani kalkınma seviyesindedir. Sadece Şırnak 0,492 İKE değeri ile düşük kalkınma seviyesinde kalmış, geri kalan 75 il orta insani kalkınma seviyesinde yer almışlardır. 2004 İKR Türkiye'de ise; Muğla, Sakarya, Bolu ve Tekirdağ da yüksek insani kalkınma seviyesine geçmiş, Şırnak da 0,510'luk İKE değeriyle orta insani kalkınma seviyesinde yer almıştır. Türkiye'de iller arasında oluşan İKE değer farkları incelendiğinde, 1975 yılı verilerine göre en yüksek ve en düşük İKE değerlerine sahip iller arasındaki fark 0,324 iken, 2001 yılında bu fark 0,345'e yükselmiş, 2004 yılında ise 0,309'a gerilemiştir.

3. İNSANİ YOKSULLUK ENDEKSİ AÇISINDAN SEÇİLMİŞ ÜLKELER VE TÜRKİYE

İnsani yoksulluk endeksi (human poverty index), UNDP tarafından geliştirilmiş yeni bir yoksulluk ölçütüdür. Gelir yoksulluğu, yaşamın idame ettirilmesi için asgari düzeyde gelir düzeyi ile ölçülmekte ve bu anlamda, gelir yoksulluğu, satın alma gücünden yoksun olma anlamına gelmektedir gelir yoksulluğu hesaplamalarında genellikle bir ülkede belli miktarda yiyecek satın almak için gerekli gelir, “yoksulluk sınırı olarak tanımlanmaktadır. İnsani yoksulluk ise bir kısım bireylerin insanca yaşam imkanlarına sahip olmaması anlamına gelmektedir.⁵⁴

İnsani Yoksulluk Endeksi hakkında açıklamalarda bulunulan bölümde de bahsedildiği gibi, UNDP, azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için ayrı, gelişmiş ülkeler için artı endeksler hazırlayarak insani yoksulluğu ölçmeye çalışmıştır.

⁵⁴ C. Can Aktan, “Dünya’da ve Türkiye’de İnsani Yoksulluk”, **Yoksullukla Mücadele Stratejileri**, (Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayını, 2002), s.1.

İnsani kalkınma düzeyi en yüksek olan on ülke, AB üye ülkeler ve AB'ye aday olan diğer ülkeler; yüksek insani kalkınma düzeylerine sahip oldukları için Türkiye ile insani yoksulluk açısından farklı kriterlere tabi tutularak değerlendirilmişlerdir. Bu nedenle; Türkiye'nin bu ülkelerle insani yoksulluk açısından karşılaştırılması mümkün değildir. Türkiye, bu bölümde İnsani Yoksulluk Endeksi 1 verilerine dayanılarak az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerle karşılaştırılmaya çalışılacaktır.

3.1. Az Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Seçilmiş Ülkeler ve Türkiye'nin İnsani Yoksulluk Endeksi Açısından Karşılaştırılması

UNDP, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde insani yoksulluğu üç kriteri temel alarak hesaplamaktadır:

1. Yaşam Süresi: Uzun bir yaşamdan yoksun olma insani yoksulluğun ilk göstergesi olarak kabul edilir. UNDP, hesaplamalarında 40 yaş esas alarak, doğumda 40 yaşına kadar yaşamda kalma beklentisi olmayan nüfusun yüzdesi insani yoksulluk olarak değerlendirmektedir.
2. Eğitim: Eğitim imkanlarından yoksun olma, insani yoksulluğun ikinci göstergesini oluşturmaktadır. Hesaplamalarda yetişkin okuryazar olmayanların oranı insani yoksulluk kriteri olarak alınmaktadır.
3. Ekonomik ve Sosyal İmkanlar: Bireylerin ekonomik ve sosyal imkanlardan yoksun olması, insani yoksulluğun bir diğer kriterini oluşturmaktadır. UNDP; temiz su kullanamayan nüfusun yüzdesini ve 5 yaşın altındaki yeterli beslenemeyen çocukların yüzdesini kullanarak ekonomik ve sosyal imkanlara sahip olma düzeyini belirlemektedir.

3.1.1. İYE-1'e Göre İnsani Yoksulluğu En Düşük Olan İlk Beş Ülke ve Türkiye'nin İnsani Yoksulluk Açısından Değerlendirilmesi

Araştırmaya dahil edilen toplam 103 ülke arasında insani yoksulluğu en az olan 5 ülke sırasıyla Uruguay, Şili, Kosta Rika, Barbados ve Küba'dır. Türkiye ise bu hesaplamada 2005 yılı itibariyle 19. sırada yer almaktadır.

İnsani yoksulluğun göreceli olarak en az yaşandığı Uruguay'da doğumda 40 yaşına kadar yaşamda kalma beklentisi olmayanların oranı %4,4, Şili'de %3,5, Kosta Rika'da %3,7, Barbados'ta %6,3 ve Küba'da %3,2'dir. Türkiye'de ise bu oran, %8,9'dur. Bu açıdan bakıldığında Türkiye, yaşamda kalma beklentisinde son 40 yılda çok büyük atılım yapmış olmasına rağmen, hala kendisini gibi gelişmekte olan ülkelere nazaran daha düşük seviyededir.

Uruguay'da yetişkin okuryazar olmayanların oranı %2,3, Şili'de %4,3, Kosta Rika'da %4,2, Barbados'ta %0,2 ve Küba'da %3,1'dir. Türkiye'de ise bu oran %11,7'dir. Gelişmiş olan ülkelerin neredeyse tamamında bu oran %10'ların altına düşürülmüşken Türkiye'de hala %10'nun üstünde bulunması, eğitimde yeterli bir atılımın hala yapılamamış olmasından kaynaklanmaktadır.

Temiz su kullanamayan nüfus oranı Uruguay'da %2, Şili'de %5, Kosta Rika'da %3, Barbados'ta %0 ve Küba'da %9'dur. Ülkemizde ise bu oran %7'dir. Temiz suya ulaşım açısından bakıldığında Türkiye'nin İYE-1 kriterlerine göre en düşük insani yoksulluğa sahip ülkelerle başa baş durumdadır.

İYE-1'deki kriterlerden birisi de yaşlarına göre ortalama kilonun altındaki 5 yaşın altındaki çocukların oranıdır. Bu oran; Uruguay'da %5, Şili'de %1, Kosta Rika'da %5, Barbados'ta %6 ve Küba'da %4'tür. Türkiye'de ise %8 olarak hesaplanmıştır. Barbados haricinde diğer en düşük insani yoksulluğa sahip ülkeler bu oranı %5'e indirmeyi başarmışlardır. Türkiye'de bebek ölüm oranlarını son 40 yılda oldukça düşük düzeylere çekmiş olmasına rağmen beslenme problemlerini sonlandıramamıştır.

Tablo 22 – İYE-1'e Göre İnsani Yoksulluğu En Düşük Olan İlk Beş Ülke ve Türkiye

Ülke	İnsani Yoksulluk Endeksi		Doğumda 40 Yaşına Kadar Yaşamda Kalma Beklentisi Olmayan Nüfus (%) (2000–2005)	Yetişkin Okuryazar Olmayanların Oranı (15 Yaş ve Üstü %) (2003)	Temiz Su Kullanmayan Nüfusun Oranı (%) (2002)	Yaşlarına Göre Ortalama Kilonun Altındaki Çocuk Oranı (5 Yaş Altı %) (1995–2003)	Geliri Yoksulluk Sınırı Altındaki Nüfus (%)		
	Sıra	Değer (%)					Günlük 1 \$ (1990-2003)	Günlük 2 \$ (1990-2003)	Ulusal Yoksulluk Sınırı (1990-2002)
Uruguay	1	3,6	4,4	2,3	2	5	<2	3,9	-
Şili	2	3,7	3,5	4,3	5	1	<2	9,6	17,0
Kosta Rika	3	4,0	3,7	4,2	3	5	2,0	9,5	22,0
Barbados	4	4,5	6,3	0,3	0	6	-	-	-
Küba	5	4,8	3,2	3,1	9	4	-	-	-
Türkiye	19	9,7	8,9	11,7	7	8	<2	10,3	-

Bu ülkeler için insani yoksulluğun yanı sıra mutlak yoksulluk değerlerine de bakacak olursak; Uruguay, Şili ve Türkiye'nin günlük 1\$'ın altında yaşayan nüfus oranlarını %2'nin altına düşürmeyi başardığını, Kosta Rika'nın da %2 barajında olduğunu görebiliriz. Veri eksikliği nedeniyle Barbados ve Küba için bir yorum yapmak mümkün değildir.

Bu kriterlerin ortalaması alınarak hesaplanan İnsani Yoksulluk Endeksi-1 değerleri ise; Uruguay'da %3,6, Şili'de %3,7, Kosta Rika'da %4,0, Barbados'ta %4,5 ve Küba'da ise %4,8'dir. Türkiye için ise İYE-1 değeri, %9,7'dir. Buradan da anlaşılacağı gibi düşük insani yoksulluk seviyesine ulaşabilmek için Türkiye'nin özellikle eğitim ve sağlıklı beslenme konularında yeterli iyileştirmeleri yapması gerekmektedir.

3.1.2. İYE-1'e Göre İnsani Yoksulluğu Türkiye'ye Yakın Olan Beş Ülke ve Türkiye'nin İnsani Yoksulluk Açısından Değerlendirilmesi

Araştırmaya dahil edilen toplam 103 ülke arasında insani yoksulluğu Türkiye'ye yakın olan 5 ülke sırasıyla Paraguay, Lübnan, Brezilya, Jamaika ve Ekvator'dur.

Bu ülkeler içinde insani yoksulluğun göreceli olarak en az yaşandığı Paraguay'da doğumda 40 yaşına kadar yaşamda kalma beklentisi olmayanların oranı %8,1, Lübnan'da %5,7, Brezilya'da %10,3, Jamaika'da %11,3 ve Ekvator'da %8,6'dir. Türkiye'de ise bu oran, %8,9'dur. Bu açıdan bakıldığında seçilmiş bu ülkeler içinde en düşük değere Lübnan sahiptir.

Paraguay'da yetişkin okuryazar olmayanların oranı %8,4, Lübnan'da %13,5, Brezilya'da %11,6, Jamaika'da %12,4 ve Ekvator'da %9,0'dır. Türkiye'de ise bu oran %11,7'dir. Bu açıdan bakıldığında seçilmiş ülkeler içinde en düşük değere Paraguay sahiptir.

Tablo 23 – İYE-1’e Göre İnsani Yoksulluğu Türkiye’ye Yakın Beş Ülke ve Türkiye

Ülke	İnsani Yoksulluk Endeksi		Doğumda 40 Yaşına Kadar Yaşamda Kalma Beklentisi Olmayan Nüfus (%) (2000-2005)	Yetişkin Okuryazar Olmayanların Oranı (15 Yaş ve Üstü %) (2003)	Temiz Su Kullanmayan Nüfusun Oranı (%) (2002)	Yaşlarına Göre Ortalama Kilonun Altındaki Çocuk Oranı (5 Yaş Altı %) (1995-2003)	Geliri Yoksulluk Sınırı Altındaki Nüfus (%)		
	Sıra	Değer (%)					Günlük 1 \$ (1990-2003)	Günlük 2 \$ (1990-2003)	Ulusal Yoksulluk Sınırı (1990-2002)
Paraguay	17	9,4	8,1	8,4	17	5	16,4	33,2	21,8
Lübnan	18	9,6	5,7	13,5	0	3	-	-	-
Türkiye	19	9,7	8,9	11,7	7	8	<2	10,3	-
Brezilya	20	10,3	10,3	11,6	11	6	8,2	22,4	17,4
Jamaika	21	10,5	11,3	12,4	7	4	<2	13,3	18,7
Ekvator	22	10,6	8,6	9	14	12	17,7	40,8	35,0

Temiz su kullanamayan nüfus oranı Paraguay'da %17, Lübnan'da %0, Brezilya'da %11, Jamaika'da %7 ve Ekvator'da %14'tür. Ülkemizde ise bu oran %7'dir. Temiz suya ulaşım açısından bakıldığında seçilmiş ülkeler içinde en başarılısı Lübnan'dır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'de diğer ülkelere göre oldukça iyi bir konuma sahiptir.

İYE-1'deki sonuncu kriter, yaşlarına göre ortalama kilonun altındaki 5 yaşın altındaki çocukların oranıdır. Bu oran; Paraguay'da %5, Lübnan'da %3, Brezilya'da %6, Jamaika'da %4 ve Ekvator'da %12'dir. Türkiye'de ise %8 olarak hesaplanmıştır. Lübnan, Jamaika ve Paraguay bu alanda en çok başarılı gösteren ülkeler olmuşlardır. Türkiye'nin ise kendine yakın İYE-1 değerlerine sahip bu ülkeler içinde bu kriter açısından çok başarılı olduğunu söyleyebilmemiz mümkün değildir. Ayrıca, genel itibariyle alt endekslerde oldukça başarılı gözükse Lübnan okuryazar oranında yeterli başarıyı sağlayamadığı için bu noktadadır. Halbuki; okuryazar olmayanların oranında Lübnan %10'nun altına düşmeyi başarabilirse sıralamada birkaç basamak yukarı çıkabilir.

Bu ülkeler için insani yoksulluğun yanı sıra mutlak yoksulluk değerlerine de bakacak olursak; sadece Türkiye ve Jamaika'nın günlük 1\$'ın altında yaşayan nüfus oranlarını %2'nin altına düşürmeyi başardığını görebiliriz. Diğer ülkeler bu oranda %15'in üstünde değerler almışlardır.

Bu kriterlerin ortalaması alınarak hesaplanan İnsani Yoksulluk Endeksi-1 değerleri ise; Paraguay'da %9,4, Lübnan'da %9,6, Brezilya'da %10,3, Jamaika'da %10,5 ve Ekvator'da ise %10,6'dır. Türkiye için ise İYE-1 değeri, %9,7'dir.

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı gibi gelişmekte olan ülkelerde insani yoksulluk sorunu bulunmaktadır. Özellikle eğitim yönünden gelişmiş bütün ülkelerde %0-%1 aralığında bulunan okuryazar olmayanların oranı gelişmekte olan ülkelerde %3-%4'ün üstünde değerler almıştır.

3.2. Seçilmiş OECD, Doğu ve Merkezi Avrupa ve CIS Ülkeleri İçin İnsani Yoksulluk Endeksi (İYE-2)

UNDP, İnsani Yoksulluk Endeksi-1'e göre gelişmiş ülkeleri değerlendirmenin az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere haksızlık olacağı görüşünden hareketle İnsani Yoksulluk Endeksi-2'yi oluşturmuştur. UNDP, gelişmiş ülkeler için oluşturduğu bu yoksulluk endeksinde şu kriterleri esas almıştır:

- Doğumda 60 yaşına kadar yaşamda kalma beklentisi olmayan nüfus oranı
- Fonksiyonel okuryazarlık becerisi olmayan yetişkin nüfus oranı
- Gelir yoksulluğu sınırı altında bulunan nüfus oranı(kullanılabilir kişisel gelirin %50'sinden daha az gelire sahip nüfus oranı)
- Uzun dönem işsizlik oranı

Yoksulluk sorunu genelde az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin bir sorunu olarak bilinir. Ancak, gelişmiş ülkelerde de insani yoksulluk sorunu mevcuttur. UNDP'nin 2005 yılında seçilmiş bazı OECD, Doğu ve Merkezi Avrupa ve CIS Ülkeleri için hazırladığı İYE-2'nin sonuçları tablodaki gibidir.

Doğumda 60 yaşına kadar yaşamda kalma beklentisi olmayan nüfus oranı bazı ülkelerde diğerlerine oranla göreceli olarak yüksek bulunmaktadır. Örneğin; ABD'da %11,8, Danimarka'da %10,4 olan bu oran; İsveç'te %7,2, Japonya'da ise %7,1'dir.

Fonksiyonel okuryazarlık becerisi olmayan yetişkin nüfus oranı da ülkeden ülkeye değişiklik göstermiştir. Özellikle İskandinav ülkelerinde söz konusu oranın daha düşük olduğu görülmektedir. İtalya'da nüfusun %47,0'ı, İrlanda'da ise nüfusun %22,6'sı fonksiyonel okuryazarlık imkanına sahip değilken; Norveç'te bu oran %7,9, İsveç'te ise %7,5'dir.

Tablo 24 – Seçilmiş OECD, Doğu ve Merkezi Avrupa ve CIS Ülkeleri (İYE-2)

Ülke	İnsani Yoksulluk Endeksi		Doğumda 60 Yaşına Kadar Yaşamda Kalma Beklentisi Olmayan Nüfus (%) (2000-2005)	Fonksiyonel Okuryazarlık Becerisi Olmayan Yetişkin Nüfus (%) (15 Yaş Üstü) (1994-1998)	Uzun Dönem İşsizlik Oranı (%)	Geliri Yoksulluk Sınırının Altındaki Nüfus		
	Sıra	Değer (%)				Orta Gelirli Nüfusun % 50'si (1990-2000)	Günlük 11 \$ (1994-1998)	Günlük 4 \$ (1996-1999)
İsveç	1	6,5	7,2	7,5	0,9	6,5	6,3	-
Norveç	2	7,0	8,4	7,9	0,3	6,4	4,3	-
Hollanda	3	8,2	8,7	10,5	1,2	7,3	7,1	-
Finlandiya	4	8,2	9,7	10,4	2,2	5,4	4,8	-
Danimarka	5	8,9	10,4	9,6	1,1	9,2	-	-
Almanya	6	10,3	8,8	14,4	4,6	8,3	7,3	-
İsviçre	7	11,0	7,8	15,9	1,1	9,3	-	-
Lüksemburg	8	11,1	9,7	-*	1,0	6,0	0,3	-
Kanada	9	11,3	8,1	14,6	0,8	12,8	7,4	-
Fransa	10	11,4	9,8	-*	4,2	8,0	9,9	-
İspanya	11	11,6	8,7	-*	4,5	10,1	-	-
Japonya	12	11,7	7,1	-*	1,8	11,8	-	-
Belçika	13	12,4	9,4	18,4	3,7	8,0	-	-
Avustralya	14	12,8	7,7	17,0	1,4	14,3	17,6	-
İngiltere	15	14,8	8,7	21,8	1,2	12,5	15,7	-
İrlanda	16	15,2	8,7	22,6	1,6	12,3	-	-
ABD	17	15,4	11,8	20,0	0,7	17,0	13,6	-
İtalya	18	29,9	7,8	47,0	5,1	12,7	-	-

* Ülkelere ait veriler bulunmadığından dolayı verisi bulunan 14 ülkenin verilerinin ortalaması olan %16,4 esas alınmıştır.

Uzun dönem işsizlik oranı da insani yoksulluğun temel göstergelerinden biridir. Bazı ülkelerde işsizlik sorunun oldukça önemli bir sorun olduğu görülmektedir. Örneğin; İtalya'da uzun dönem işsizlik oranı %5,1'dir.

Gelişmiş ülkeler için gelir yoksulluğu da insani yoksulluk için önemli göstergelerden biridir. Örneğin; kullanılabilir kişisel gelirin %50'sinden daha az bir kısmına sahip nüfusun oranı Lüksemburg'da %6,0 iken, bu oran ABD'de % 17,0'dır.

Tablodaki verilere baktığımızda İsveç, Norveç, Hollanda, Finlandiya ve Danimarka'da, %10'un altında değerlere sahip oldukları için, insani yoksulluğun göreceli olarak daha az boyutlarda olduğunu söyleyebiliriz.

Bu ülkelerle Türkiye'nin karşılaştırılması, Türkiye için doğumda 60 yaşına kadar yaşamda kalma beklentisi olmayan nüfus oranı, fonksiyonel okuryazarlık becerisi olmayan yetişkin nüfus oranı ve kullanılabilir kişisel gelirin %50'sinden daha az bir kısmına sahip nüfusun oranı gibi veriler olmadığı için yapılamamıştır.

Ancak, T.C. Başbakanlık İstatistik Kurumu (TUIK)'nin Hanehalkı İşgücü Araştırması Mayıs 2006 sonuçlarına göre Türkiye'deki işsizlik oranı %8,8'dir.⁵⁵ TUIK'in bu açıklamasından hareketle, Türkiye seçilmiş ülkelerle işsizlik oranı açısından değerlendirilebilir. Söz konusu ülkeler içinde en yüksek işsizlik oranına sahip olan ülke İtalya'da bu oran %5,1 iken, Türkiye'de bu oran %3,7daha fazladır. Bu durumda Türkiye'nin insani yoksulluk açısından söz konusu ülkelerle karşılaştırılmasının sağlıklı sonuçlar vermeyeceği söylenebilir.

4. TÜRKİYE İÇİN İNSANİ KALKINMA ENDEKSİ GELİŞİM SENARYOLARI

İnsani Kalkınma Raporu Türkiye 2001'de, 1975–1998 yılları arasında ülkelerin İKE ve alt endeksleri değişikliklerin İKE'ye olan etkisinin incelendiği çalışmadan hareketle Türkiye için senaryolar hazırlanmıştır. 2003 yılı verileri ve 1965–2003

⁵⁵ “Hane halkı İşgücü Araştırması 2006 Mayıs Dönemi Sonuçları”, T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, (Ankara: S.135, Ağustos 2006), s.1.

yılları arasındaki yıllık ortalama büyüme hızları dikkate alınarak hesaplanan ve Türkiye’yi yüksek insani kalkınma alt sınırı olan 0,800 İKE değerine çıkaran bazı kalkınma senaryoları tabloda gösterilmiştir.

Tablo 25. Türkiye İçin İKE Gelişim Senaryoları

Senaryo	Doğumda Yaşam Beklentisi (yıl)	Geçmesi Gereken Süre(yıl)	Yetişkin Okuryazar Oranı (%)	Geçmesi Gereken Süre(yıl)	Bileşik Okullaşma Oranı (%)	Geçmesi Gereken Süre(yıl)	Kişi Başı GSYİH (SGP/\$)	Geçmesi Gereken Süre(yıl)	İKE
2003	68,7		88,3		68		6.772		0,750
Sen.1	77,8	18,2	88,3		68		6.772		0,800
Sen.2	68,7		100,0	12,6	90,0	52,6	6.772		0,800
Sen.3	68,7		88,3		68		17.000	16,3	0,800
Sen.4	72,0	6,9	90,0	1,8	74,0	9,9	10.000	6,9	0,800
Sen.5	71,0	4,8	94,0	6,1	71,0	4,9	10.000	6,9	0,800
Sen.6	71,6	6,0	93,9	6,0	71,6	6,0	9.505	6,0	0,800

Kaynak: Sırma Demir.UNDP İnsani Gelişim Endeksi ve Türkiye Açısından Değerlendirme, (<http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/demirs/insanige.pdf>) (Erişim Tarihi:31.08.2006)

Senaryo 1’de; 2003 yılı verilerine göre 68,7 yıl olan doğumda yaşam beklentisi bileşeni, diğer bileşenler sabit tutularak, 77,8 yıla çıkarıldığında 0,800 İKE değerine ulaşabildiği görülmektedir. 1965–2003 yılları arasında Türkiye’nin doğumda yaşam beklentisindeki yıllık ortalama büyümenin %0,69 olduğu göz önüne alındığında, bu senaryonun gerçekleşebilmesi için 18,2 yıl gereklidir.

Senaryo 2’de; %88,3 olan yetişkin okur yazar oranını %100’e ve okullaşma oranını %90’a yükselttiğimizde, yine diğer bileşenler sabit tutularak, 0,800 İKE değerine ulaşılabilir. 1965–2003 yılları arasında Türkiye’nin yetişkin okuryazar oranındaki yıllık büyüme 0,93, okullaşma oranında ise 0,61 puan olduğu göz önüne alındığında; Senaryo 2’nin gerçekleşebilmesi için yetişkin okuryazar oranında 12,6 yıl, okullaşma oranında ise 52,6 yılda sağlanabilecek bir artış gerekmektedir.

Senaryo 3’te; 6.772 dolar olan kişi başı GSYİH değerini 17.000 dolara çıkarılarak, yine diğer bileşenler sabit tutularak, 0,800 İKE değerine ulaşılabilir. 1965–2003 yılları arasında kişi başı GSYİH büyüme oranı %5,8 olduğu göz önüne alındığında; Senaryo 3’ün gerçekleşmesi için 16,3 yıl geçmelidir.

Senaryo 4 ve 5'te; alt bileşenlerin her birinde değişiklik yapılarak 0,800 İKE değerine ulaşılmıştır. Buna göre Senaryo 4'ün gerçekleşmesi için 9,9 yıl, Senaryo 5 için ise 6,9 yıl geçmesi gereklidir.

Senaryo 6'ya göre ise; 1965–2003 yılları arasındaki büyüme oranları dikkate alınarak; doğumda yaşam beklentisini 2,9 yıl, yetişkin okuryazar oranını %5,6, okullaşma oranını %3,6 ve kişi başı GSYİH'yı 2.733 dolar arttırdığımızda 6 yıl sonra yani 2011 yılında yüksek insani kalkınma seviyesine çıkabilecektir. İnsani Kalkınma Raporu Türkiye 2001'de de Türkiye'nin 1998 yılı verileri göz önünde bulundurularak 11 yıl sonra(yani 2009'da) yüksek insani kalkınma seviyesine yükselebileceği tahmin edilmiştir.

Türkiye, doğumda insani kalkınmanın bazı boyutlarında önemli gelişmeler kaydetmiş olsa da ülkenin genel performansı düzensiz olmuştur. Son 50 yılda Türkiye'de ekonomik büyüme (yada GSYİH); savaş sonrası dönemde kişi başı gelirin Türkiye ile neredeyse aynı olduğu birçok ülkeden daha yavaş olmuştur. 1975–2003 yılları arasında Türkiye'de kişi başı GSYİH'nin yıllık artış hızının sadece %1,8 olduğu görülmektedir. 1990'dan sonra daha da yavaşlamış ve 1990–2003 yılları arasında ortalama olarak yılda 1,7'ye düşmüştür.

İnsani kalkınmanın diğer göstergelerine bakıldığında da hem önemli hem de olumsuz gelişmeler söz konusudur. 1970–1975 yılları arasında yeni doğmuş bir bebeğin ortalama yaşam beklentisi 57 yıl iken, 2005 yılında bu süre 68,6 yıla çıkmıştır. Bu 11,6 yıllık artış çok önemli ve takdire değer bir başarıdır. Ancak, İKE sıralamasında Türkiye'ye çok yakın olan Ürdün, Belize, Srilanka gibi ülkelerde ise, doğumda yaşam beklentisi bir miktar daha yüksektir.

Son dönemde Türkiye bebek ölüm oranlarında da çok önemli düşüşler gerçekleştirmiştir. 1990 yılında, her 1.000 bebekten 150'si ölürken, 2003 yılında bu sayı 33'e düşmüştür. Beş yaş altı çocuk ölüm oranlarında da binde 201'den 39'a gerilemiştir. Türkiye için bu düşüşleri 35 yıllık bir süreçte sağlamak önemli bir

başarıdır. Ancak, İKE sıralamasında Türkiye'ye yakın olan diğer ülkelere göre bu oran yine de yüksektir. Jamaika, Vietnam, Moldovya ve Endonezya gibi İKE sıralamasının altında yer alan ülkeler bebek ölüm oranını binde 33'ün altına düşürebilmişlerdir.

Türkiye; İKE değerlerinde 1990 yılına kadar çok hızlı bir artış sağlamıştır. Ancak, 1990 yılında itibaren yavaşlamış ve 2001 yılında bir düşüş yaşamıştır. Bu durum, daha öncede belirtildiği gibi 2001 ekonomik kriziyle, GSYİH'de meydana gelen ani düşüşten kaynaklanmaktadır.

1990 yılı İKE sıralamasında Türkiye 70., 1991 yılında ise bir basamak gerileyerek 71. sırada yer almıştır. 1995 yılında yayımlanan raporda ise 1992 yılı verileriyle Türkiye 174 ülke arasında 66. sırada yer alıyordu. Bu sonuçlar insani kalkınma açısından ülke için başarılı sonuçlardı. Ancak, bu yükselme trendi devam etmemiştir. 1998 yılı verileriyle hazırlanan 2000 yılı raporunda Türkiye 174 ülke içerisinde 85. sırada yer almıştır. 2003 verileriyle hazırlanan 2005 yılı İKE sıralamasında ise 94. sıraya kadar gerilemiştir. Bu süreç bir taraftan Türkiye'nin performansı ile ilgiliyken, diğer taraftan endeks hesaplamasında yapılan değişikliklerden de kaynaklanmaktadır.

SONUÇ

Ekonomik büyüme odaklı kalkınma stratejilerinin sağlıklı sonuçlar vermemesiyle birlikte, 1980 sonrası kalkınma sürecinin üretimdeki çıktının artırılmasından çok insan tercihlerinin çeşitlendirilmesi arayışlarına yönelmesiyle kalkınmanın merkezine “insan” kavramı konulmuştur. İnsani kalkınmadaki amaç sadece ekonomik etkinliklerin artırılması değil, bunun yanı sıra insanın sosyal, politik ve kültürel etkinliklerin de artırabilmektir.

İnsani kalkınmanın önem kazanmasıyla birlikte, bu kalkınmanın nasıl hesaplanabileceği konusunda bir takım arayışlara gidilmiştir. Bu arayışların sonunda Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı 1990 yılından itibaren İnsani Kalkınma Raporları hazırlamaya başlamıştır. Bu raporlarda insani kalkınma; İnsani Kalkınma Endeksi adı verilen bir endeks yardımıyla ölçülmeye çalışılmıştır. Çeşitli gelir, sağlık ve eğitim göstergelerini birbiriyle harmanlayarak oluşturulan bu endeks yardımıyla dünyadaki ülkeler insani kalkınma yönünden sıralandırılmıştır. Birçok eleştiriye maruz kalmasına rağmen bütün dünyada genel kabul gören tek insani kalkınmışlık ölçümü olma özelliğini kaybetmemiştir.

İnsani Kalkınma Endeksi'nin alt bileşenleri olan gelir, sağlık ve eğitim açılarından ülkeler arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin; UNDP'nin 2005 yılında yayımladığı İnsani Kalkınma Raporu'nda, İnsani Kalkınma Endeksi dünya ortalaması 0,741dir. Bu değer; orta düzeyde insani kalkınmayı gösterir. Ancak, insani kalkınma düzeylerine göre yapılan gruplamalarda; düşük insani kalkınma düzeyine sahip ülkeler arasında önemli saplamalar ortaya çıkmaktadır. Örneğin; 2005 İnsani Kalkınma Endeksi sıralamasında birinci sırada bulunan Norveç'in, yaşam beklentisi endeksi 0,91, eğitim endeksi 0,99, gelir endeksi ise 0,99'dur ve İnsani Kalkınma Endeksi değeri 0,963'tür. İnsani Kalkınma Endeksi sıralamasında sonuncu sırada bulunan Nijer'in ise, yaşam beklentisi endeksi 0,32, eğitim endeksi 0,17, gelir endeksi ise 0,35'tir ve İnsani Kalkınma Endeksi değeri 0,281'dir.

2005 yılı İnsani Kalkınma Endeksi değerleri göz önüne alındığında, gelir ve insani kalkınma arasında doğru orantılı bir ilişki vardır., fakat bu ilişki istikrarlı değildir. Örneğin; 2005 yılı İnsani Kalkınma Endeksi değerlerine bakıldığında, satın alma gücü paritesine göre kişi başı GSYİH en büyük olan ülke 62.298 dolar ile Lüksemburg, İnsani Kalkınma Endeksi sıralamasında 4. sırada yer almaktadır. Ancak, genel olarak İnsani Kalkınma Endeksi'ne bakıldığında yüksek insani kalkınma düzeyine sahip ülkeler ortalama 25.665 dolar kişi başı GSYİH'ye sahipken, orta insani kalkınma düzeyine sahip ülkeler 4.474 dolar, düşük insani kalkınma düzeyine sahip ülkeler ise 1.474 dolar gelire ulaşabilmektedir.

Doğumda yaşam beklentisi ile insani kalkınma arasında doğru orantı ve aynı zamanda istikrarlı bir ilişki vardır. 2005 yılı İnsani Kalkınma Endeksi değerlerine bakıldığında; yüksek insani kalkınma düzeyine sahip ülkelerde doğumda yaşam beklentisi ortalama 78,0 yıl iken, orta insani kalkınma düzeyine sahip ülkelerde ortalama 67,2 yıl, düşük insani kalkınma düzeyine sahip ülkelerde ise ortalama 46,0 yıla düşmüştür. Bu durum; ülkeler arasındaki uçurumu ortaya koymaktadır. Bilgi ve dolayısıyla teknolojiye daha çok sahip olan gelişmiş ülkeler yaşam standartlarını yükselterek, az gelişmiş ülkelere oranla daha sağlıklı ve uzun bir yaşam sürebilmektedirler.

Eğitim seviyesi ile insani kalkınma arasında da doğru orantılı ve aynı zamanda istikrarlı bir ilişki vardır. 2005 yılı İnsani Kalkınma Endeksi değerlerine bakıldığında; yüksek insani kalkınma düzeyine sahip ülkelerde eğitim endeksi değeri 0,96, orta insani kalkınma düzeyine sahip ülkelerde eğitim endeksi değeri 0,75, düşük insani kalkınma düzeyine sahip ülkelerde ise eğitim endeksi değere 0,53'tür. Bu durum az gelişmiş ülkelerin günümüz bilgi toplumu seviyesine yükselmesini engellemektedir. Ayrıca; bilgiye ve daha yüksek eğitim seviyesine sahip olmak, insanların daha fazla gelir elde etmelerine ve dolayısıyla daha iyi yaşam standartlarına sahip olmaları için önemli araçlar sunmaktadır.

Çalışma bulgularına dayanılarak Türkiye'nin insani kalkınma performansı açısından varılan sonuçlar şunlardır:

1. Türkiye, 1965–2005 yılları arasında İnsani Kalkınma Endeksi değeri bakımından 0,312'lik bir artış sağlanmıştır. İnsani Kalkınma Endeksi değerinde pozitif yönde bir performans göstermesine rağmen sıralamada 1995 yılından itibaren gerilemektedir. Bunun iki önemli sebebi vardır. Bunlardan birincisi endeks sıralamasına yeni ülkelerin katılmasıdır. İkincisi ise, endeksin hesaplama yönteminde değişiklik yapılmasıdır.

2. Türkiye yıllar itibariyle İnsani Kalkınma Endeksi alt bileşenlerinde önemli başarılar kaydetmiştir ama yeterli değildir.

a. Kişi başı GSYİH'de, 1965–2005 yılları arasında 5.981 dolarlık bir artış söz konusudur. Ancak, insani kalkınma düzeyi en yüksek on ülkenin, insani kalkınma düzeyi kendisine yakın on ülkenin ve AB üyesi ülkelerin altında kalmıştır. GSYİH'de 1994, 1999 ve 2001 yıllarında sırasıyla yaşanan %5,2 , %5,6 ve %9,8'lik gerilemeler gelir endeksinin büyümesini yavaşlatmıştır.

b. Doğumda yaşam beklentisinde, 1965–2005 yılları arasında 57,0 yıldan 68,6 yıla çıkmıştır. Bu her ne kadar önemli bir artış da olsa yeterli olmamıştır.

c. Eğitim endeksi değerinde, 1965–2005 yılları arasında önemli bir gelişme kaydedilmiştir. Ancak, okuryazarlık oranı ve bileşik okullaşma oranında hala yeterli düzeye gelememiştir.

d. 1965–2005 yılları arasında yaşam beklentisi ve gelir endekslerinin İnsani Kalkınma Endeksi içindeki ağırlıkları azalırken eğitim endeksinin ağırlığı artmıştır.

3. Türkiye bölgeler itibariyle değerlendirildiğinde; en yüksek değeri 0,801 ile Marmara Bölgesi, en düşük değeri ise 0,446 ile Doğu Anadolu Bölgesi almıştır.

4. İl bazında ise en yüksek değeri 0,869 ile Kocaeli, en düşük değeri ise 0,560 ile Şırnak almıştır.

5. İnsani Yoksulluk Endeksi açısından bakıldığında 2005 yılı verilerine göre Türkiye’de; doğumda 40 yaşına kadar yaşamda kalma beklentisi olmayan nüfusun oranı %8,9, yetişkin okuryazar olmayanların oranı %11,7, temiz kullanım suyuna ulaşamayan nüfusun oranı %7 ve yaşlarına göre ortalama kilonun altındaki 5 yaş altı çocukların oranı ise %8’dir. Bu değerlerle Türkiye %9,7’lik değerle gelişmekte olan ülkeler içinde insani yoksulluk bakımından 19. sıradadır.

6. İnsani Yoksulluk Endeksi 2005 verilerine göre gelişmekte olan ülkeler içinde doğumda 40 yaşına kadar yaşamda kalma beklentisi olmayan nüfus oranının en düşük olduğu ülke, %3,2 ile Küba’dır. Bu endekse dahil edilmeyen gelişmekte olan ülkeler içinde ise en düşük orana %1,5 ile Hong Kong ulaşmıştır.

7. İnsani Yoksulluk Endeksi 2005 verilerine göre, gelişmekte olan ülkeler içinde yetişkin okuryazar olmayanların nüfus oranının en düşük olduğu ülke, %0,3 ile Barbados’tur.

8. İnsani Yoksulluk Endeksi 2005 verilerine göre, gelişmekte olan ülkeler içinde temiz su kullanamayan nüfus oranının en düşük olduğu ülkeler, %0 ile Singapur, Barbados, Katar, Togo, Maritus ve Lübnan’dır.

9. İnsani Yoksulluk Endeksi 2005 verilerine göre, gelişmekte olan ülkeler içinde yaşlarına göre ortalama kilonun altındaki çocuk oranının en düşük olduğu ülke, %1 ile Şili’dir.

10. Gelişmiş ülkeler için ayrı bir endeks(İnsani Yoksulluk Endeksi-2) hazırlandığı için Türkiye gelişmiş ülkelerle karşılaştırılmamıştır. Sadece işsizlik oranı açısından bir değerlendirilme yapılmaya çalışılmıştır.

11. 1965–2003 yılları arasındaki büyüme oranları dikkate alınarak; doğumda yaşam beklentisi 2,9 yıl, yetişkin okuryazar oranı %5,6, bileşik okullaşma oranı %3,6 ve kişi başı GSYİH 2.733 dolar artabilirse Türkiye 6 yıl sonra yani 2011 yılında 0,800 İnsani Kalkınma Endeksi değerine ulaşarak, yüksek insani kalkınma düzeyine çıkabilecektir.

Sonuç olarak, Türkiye insani kalkınma açısından 1965–2005 yılları arasında sürekli yükselme trendinde olmasına rağmen hala yüksek insani kalkınma seviyesine ulaşamamıştır. Bunun sağlanmasının da kolay bir iş olduğu söylenemez. Politika yapıcılar, akademisyenler ve aydınların bu yükselme trendini hızlandırmak için öneriler ve planlar hazırlamaları gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar ve Makaleler

Aktan, C. Can. “Dünya’da ve Türkiye’de İnsani Yoksulluk”, **Yoksullukla Mücadele Stratejileri**, Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayını, 2002.

Behrman, Jere R. “The Impact of Health and Nutrition on Education”, **The World Bank Research Observer**, C.11, S.1, 1996.

Bhanoji, Rao. “Human Development Report:1990 Review Assesment”, **World Development**. C.19, S.10, 1991.

Çeçen, Anıl. **İnsan Hakları**. Ankara: Gündoğan Yayınevi, 1995.

Gaspar, Des. **Kalkınma Ahlakı Yeni Bir Alan mı? Piyasa Güçleri ve Küresel Kalkınma**. İngilizceden çeviren: İdil Eser. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları No:2, 1995.

Gassner, Marjorie. Ugarte Ontiveros, Darwin. and Verardi, Vincenzo. “Human Development and Electoral Systems”, **Journal of Human Development**, C.7, S.1, March 2006.

Günsoy, Güler. “İnsani Gelişme Kavramı Çerçevesinde Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi**, C.3, S.1, 2001.

Güvenen, Orhan. “Bir İstatistikçi Gözüyle: UNDP İnsanca Gelişme Raporu”, İnsanca Gelişme I. Türkiye Konferansına Sunulan Rapor, Ankara: 1992.

Han, Ergül ve A. Ayten Kaya. **Kalkınma Ekonomisi, Teori ve Politika**. İkinci Basım. Eskişehir: Birlik Ofset, 1997.

Karagül, Mehmet. “**Beşeri Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü ve Türkiye Boyutu**”, Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Yayın No.37, 2002.

Lindenberc, Marc. **The Human Development Race: Improving The Quality of Life in Developing Countries**, MacMillan Academic and Professional Ltd, 1993.

Mazgit, İsmail. “Bilgi Toplumu ve Sağlığın Artan Önemi”, **I. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi**, Hereke Kocaeli: 2002.

Morris, David. Morris. **Measuring The Condition of The World’s Poor: The Physical Quality**. New York: Overseas Development Publications, 1979.

Pieterse, Jan Nederveen. **Development Theory**. London: Sage Publications, 2001.

Ranis, Gustav. and Stewart, Frances. “Strategies for Success in Human Development”, **Journal of Human Development**, C.1, S.1, 2000.

Sen, Amartya. “A Decade of Human Development”, **Journal of Human Development**. C.1, S.1, 2000.

Sudhir, Anand. and Sen, Amartya. “The Income Component of The Human Development Index”, **Journal of The Human Development**, C.1, S.1, 2000.

Taban, Sami. “Türkiye’de Sağlık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Testi”, **3. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi**, Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi İİBF, 2004.

Todaro, Michael P. **Economic Development**. Altıncı Basım. London: Logman Publications, 1997.

Ülgener, Sabri. **Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları, 1974.

Ünal, Işıl. **Eğitim ve Yetiştirme Ekonomisi**. Ankara: Epar Yayınları, 1996.

Kurumsal Kaynaklar

Boğaziçi Üniversitesi ve UNDP. **Türkiye 2004 İnsani Kalkınma Raporu**, Ankara: Bilişim ve İletişim Teknolojileri Yayınları, 2004.

DPT. **Temel Ekonomik ve Sosyal Göstergeler**. Ankara: DPT Yayınları, Aralık 2005.

Hanehalkı İşgücü Araştırması 2006 Mayıs Dönemi Sonuçları, **T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni**, Ankara: S.135, Ağustos 2006.

TESEV. **Human Development Report 1996 Turkey**, Ankara: Published for UNDP, 1996.

UNDP. **Human Development Report 1990**. New York: Oxford University Press, 1990.

UNDP. **Human Development Report 1991**. New York: Oxford University Press, 1991.

UNDP. **Human Development Report 1994**. New York: Oxford University Press, 1994.

UNDP. **Human Development Report 1995**. New York: Oxford University Press, 1995.

UNDP. **Human Development Report 1996**. New York: Oxford University Press, 1996.

UNDP. **Human Development Report 1999**. New York: Oxford University Press, 1999.

UNDP. **Human Development Report 2001**. New York: Oxford University Press, 2001.

UNDP. **1998 İnsani Kalkınma Raporu Türkiye**. Ankara: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı Yayınları, 1998.

UNDP, **İnsani Kalkınma Raporu Türkiye 2001**. Ankara: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı Yayınları, 2001.

World Bank, **World Development Report-The Challenge of Development**, New York: Oxford University Press, 1991.

İnternet Kaynakları

About HDRO, <http://hdr.undp.org/aboutus/>

Demir, Sırma. UNDP İnsani Gelişme Endeksi ve Türkiye Açısından Değerlendirme, <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/demirs/insanige.pdf>

Merih, Kutlu. **UNDP İnsani Gelişme Raporu Skandalı**. <http://eylem.com/hdr2002.htm>

UNDP. **Human Development Report 2004**. New York: Oxford University Press, 2004. <http://www.hdr.undp.org/reports/global/2004>

UNDP. **Human Development Report 2005**. New York: Oxford University Press, 2005. <http://www.hdr.undp.org/reports/global/2005>